

U ime Koalicije za REKOM

Fond za humanitarno pravo i Agencija za saradnju sa nevladinim organizacijama i evropsku harmonizaciju organizuju

Nacionalne konsultacije sa verskim zajednicama o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratova od 1991. -2001. (REKOM)

Beograd, Skupština grada Beograda
(Dragoslava Jovanovića 2, Velika sala na III spratu)
16. jun 2010.

10:00 -10:15

Otvaranje skupa

Danko Runić, direktor Agencije za saradnju sa nevladinim organizacijama i evropsku harmonizaciju, Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija

Predstavljanje učesnika/učesnica

10:15 – 11:45

Uloga verskih zajednica u procesu pomirenja

Moderator: Milanka Šaponja Hadžić, novinarka, Srbija

Govornici:

Rabin Yitshak Asiel, Jevrejska zajednica u Srbiji
Drago Pilsel, novinar, teolog, Hrvatska

Diskusija

11:45 – 12:15

Pauza

12:15 – 12:20

Zašto REKOM?

Dejan Kožul, regionalni koordinator konsultativnog procesa o Inicijativi za REKOM

12:20–12:30

Video zapis konsultacija sa verskim zajednicama u Hrvatskoj

12:30 – 15:00

Dosadašnji tok rasprave o Inicijativi za osnivanje REKOM

Nataša Kandić
Diskusija

15:00

Ručak

Lista učesnika/ca

1. **Marijana Ajzenkol**, Medjureligijski centar, Beograd, Srbija
2. **Rabin Yitshak Asiel**, Jevrejska zajednica u Srbiji
3. **Eldin ef. Aščerić**, Generalni sekretar Rijasetu Islamske zajednice u Srbiji
4. **Sergej Beuk**, Centar za interdisciplinarnu religijsku studiju i političku teologiju, Protestantski teološki fakultet u Novom Sadu, Srbija
5. **Prof. Dr Rade Božović**, orijentalista, Beograd, Srbija
6. **Draško Đenović**, dopisnik Evropske novinske agencije za verska prava i slobode "Forum18" iz Osla, Srbija
7. **Miralem Hodžić**, Predsednik vrhovnog sabora Islamske zajednice Srbije, Srbija
8. **Muhamed ef. Jusufspahić**, Muftija srbijanski, Islamska zajednica Srbije
9. **Marko Kljajić**, katolički župnik, Novi Beograd, Srbija
10. **Prof. dr Zorica Kuburić**, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
11. **Nikola Knežević**, Centar za interdisciplinarna religijska istraživanja i političku teologiju, Protestantski teološki fakultet, Novi Sad, Srbija
12. **Aleksandar Lebl**, počasni član Izvršnog odbora Savez jevrejskih opština Srbije i predsednik Komisije za praćenje antisemitizma
13. **Jelena Jablanov Maksimović**, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, Srbija
14. **Prof. Slobodan B. Markovic**, Fakultet za političke i poslovne studije, Novi Sad, Srbija
15. **Dr Roman Miz**, paroh Grko - katoličke Crkve, Novi Sad, Srbija
16. **Vukašin Milićević**, sveštenik Srpske pravoslavne crkve i urednik Crkvenog radija u Beogradu, Srbija
17. **Ladislav Nemet/ Fišer Janoš**, dekan/ župnik u Skorenovcu, Zrenjanin, Srbija
18. **Vlč.Dr.sc.Milutin Novaković**, kancelar-sekretar i portparol Beogradske nadbiskupija, Beograd, Srbija
19. **Drago Pilsel**, novinar, teolog, Zagreb, Hrvatska,
20. **Petar Petrović**, Reformisana prezbiterijanska crkva u Srbiji
21. **Jakob Pfeifer**, župnik Rimokatoličke crkve, Odžaci, Srbija
22. **Prof. Dr Dimitrije Popadić**, dekan, Protestantski teološki fakultet
23. **Dragan Singer**, Jevrejska opština Pančevo
24. **Milan Sitarski**, Beogradska otvorena škola, Beograd, Srbija
25. **Djordje Trajkovski**, Predsednik Jugoistočne evropske unije Hrišćanske adventističke crkve, Srbija
26. **Prečasni Anton Rojca**, sveštenik rimokatoličke crkve, bio pomoćnik nadbiskupa Stanislava Hočevara, Ljubljana, Slovenija
27. **Prof. Dr Andrija Kopilović**, Katehetski institut Rimokatoličke crkve, župnik Subotičke biskupije, Srbija.

Posmatrači

1. **Boriša Arnaut**, ambasador Republike Bosne i Hercegovine u Srbiji

2. **Biljana Pavlović**, savetnica Zastitnika gradjana Srbij
3. **Ivan Jovanović**, Pravni savetnik misije OEBS u Srbiji
4. **Dušan Lopušina**, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
5. **Bojan Gavrilović**, Beogradski centar za ljudska prava, Srbija
6. **Nataša Govedarica**, Gradjanske inicijative, Beograd, Srbija
7. **James May**, Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd, Srbija
8. **Dragan Novaković**, Ministarstvo vera Republike Srbije
9. **Ines Vidović Pacek**, ambasada Hrvatske u Srbiji.

Tranaskript audio zapisa

Danko Runjić: Ja sam direktor Agencije za saradnju sa nevladinim organizacijama i Evropsku harmonizaciju koja funkcioniše pri Upravi grada Beograda. Pre svega želim da vam prenesem duboko žaljenje gradonačelnika Dragana Đilasa koji je, uz velike napore da dođe ipak bio sprečen vrlo bitnim sastankom i hteo bih evo, iz pozicije nekog ko dugo saraduje sa civilnim sektorom i sa nevladinim organizacijama, pre svega da pozdravim ovu Platformu za dijalog između predstavnika nevladinih organizacija i predstavnika verskih zajednica i takođe bih hteo da kažem da kada govorimo o zločinima, kada govorimo o ljudskim pravima, o stradanjima radi, mislim da je potpuno suvišno govoriti o bilo kakvim nadležnostima. S tim u vezi želim vam dobrodošlicu, želim vam uspešan rad danas na ovom skupu i zahvaljujem se na pažnji. Hvala.

Nataša Kandić: Ja sam Nataša Kandić direktorka Fonda za humanitarno pravo, člana Koalicije za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, počev od januara 1991. godine do kraja decembra 2001. godine. Ja vas pozdravljam u ime Koalicije za REKOM, zahvaljujem na učešću i na odzivu da učestvujete u raspravi o predloženoj temi. Vaše prisustvo, učešće i naravno odsustvo nekih pozvanih, dovoljno ukazuje koliko je ova tema u pravom trenutku i na pravom mestu adresirana. Danas ćemo vas upoznati sa raspravom koja je vođena u Zagrebu sa predstavnicima religijskih organizacija takođe na ovu temu, a takođe hoću da napomenem da će Koalicija za REKOM organizovati regionalne konsultacije sa predstavnicima svih religijskih zajednica s teritorije nekadašnje Jugoslavije, krajem septembra u BiH, ponovo na ovu temu ali sa molbom da čujemo što više konkretnih predloga iz ugla svakoga od vas i svih zajednica koje će biti pozvane o tome koji je to najbitniji cilj kojim treba ta komisija da se bavi. U tome nam je neophodna pomoć religijskih organizacija i molim vas da danas budete potpuno slobodni, otvoreni i u savetu i u mišljenjima i u predlozima u odnosu na pomirenje, u odnosu na poverenje, u odnosu na budućnost i obaveze prema mladim generacijama kojima smo svi jednako obavezni da ostavimo najmanje što možemo, a to su činjenice o tome šta se dogodilo. Ja sada predajem mikrofon Milanki Šaponji Hadžić koja je mesecima pripremala ovaj skup i konačno mi danas možemo da kažemo da jesmo zadovoljni odzivom. Naravno, žalimo što je nadbiskup Hočevar morao da ode ali njegova ljubaznost da dođe, provede petnaestak minuta je znak dobre volje i njegov predlog i mišljenje da danas treba razgovarati konkretno i o ciljevima i o uzrocima, ne samo o tome šta se dogodilo nego i o tome zašto se dogodilo je znak njegovog veoma pažljivog promišljanja procesa suočavanja s prošlošću. Danko Runjić nam je preneo izvinjenje gradonačelnika Beograda ali mislim da je danas ovaj događaj, u ovoj zgradi, na ovom mestu, preči od svakog drugog posla. Milanka izvoli.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala lepo. Ja imam zadovoljsvo da moderiram ovaj skup. Pre svega želela bih da vas pozdravim i da zahvalim što ste u ovolikom broju došli, posebno mi je zadovoljsvo što su predstavnici svih verskih zajednica ovde, što govori da je zapravo velika porodica koje podržavaju žrtve i koje se bave pitanjem žrtava i koja je formirana tokom protekle godine od kako traje ova inicijativa i sada se već proširila i na verske zajednice. Mi naravno znamo

da su verske zajednice u svakodnevnom kontaktu sa žrtvama, da su brojni načini na koji one dobijaju podršku, kroz humanitarne organizacije, kroz lične kontakte, međutim rekla bih da je ovaj skup nešto više, pre svega znak spremnosti da se žrtve posmatraju kao univerzalna kategorija, da se one ne dele na naše i njihove i to je čini mi se izuzetno važno da se prosto svi okupimo oko tog pitanja i pokušamo da kroz to doprinesemo izgradnji državnih i nacionalnih institucija svih država na prostoru bivše Jugoslavije. Imam zadovoljstvo da kao prvog govornika predstavim gospodina rabina Yitshaka Asiela. Izvolite.

Yitshak Asiel: Meni je pripala čast da budem uvodničar. Mislim da je ovo velika stvar. Mi svi koji verujemo u Stvoritelja sveta, da svet ima svrhu i da je Tvorac stvorio svet i kao najveće dobro i to da čovek može da sliči Tvorcu upravo tako što će da čini aktivno dobro. Ne što će biti pasivni posmatrač nego što će činiti aktivno dobro. Danas sa svim verama, verovanjima, ubeđenjima, bilo da su ona religijska ili nereligijska, ima jedna objedinjujuća stvar, a to je pitanje pravde. To je duboka ljudska potreba, u Bibliji je rečeno, u Petoj knjizi Mojsijevoj "ištite pravde, pravde..." čak je dva puta rečeno pravde. Komentatori postavljaju pitanje, zašto dva puta, šta hoće da nas podučiti tekst i kažu komentatori ištite pravdu pravdom. To znači ne koristiti stvar u svrhu političke manipulacije da bi se tako produbio taj sukob i onda ne možemo da nađemo izlaz iz tog lavirinta. Dakle više je nego očigledno da se svi nalazimo na jednom brodu i svako ko buši rupu ispod svog sedišta potopiće ceo brod. Danas je celokupno čovečanstvo jedan brod i nije nebitno da li neko prethodi nuklearnim naoružanjem i misli da ga iskoristi, to je pitanje svih nas i svi imamo podjednako pravo da se pitamo i da imamo mišljenje o tome. Ima jedno tumačenje jednog stiha iz Knjige propovednika, to tumačenje je staro 3.000 godina i uvek sam, kad pročitam to, prosto bio kao oparen. Evo, vidite o čemu se tu radi. Kaže "Bog je uvek sa progonjenima. Kada zao progoni pravednog, Bog je sa progonjenim, sa onim koji strada. Kad zao goni zlog, Bog je sa onim koji je progonjen. Kada pravedni progoni onoga koji je zao, takođe je sa progonjenim". Meni je to uvek izgledalo kao jedan veliki rebus. Ali ako malo bolje razmislim, onog trenutka kada mi uzmemo palicu na nepravedan način i krenemo da vitlamo njome, tog trenutka, ako mislimo da je Bog na našoj strani, izgleda da ga upravo u tom trenutku gubimo, gubimo vezu sa njim. Žrtve ratova... znači jedini na čijoj strani je Bog, prema ovom tumačenju je žrtva. Uvek. Mi koji smo, kao što je gospođa Šaponjić rekla vrlo često u kontaktu, mada danas to može više da se odnosi kada su u pitanju ratovi na Balkanu, bivši ratovi na Balkanu, Jevrejska zajednica je tu čak bila u situaciji da pomaže, naročito u Bosni i Hercegovini svim stranama i nekada kad su, vidite to je paradoks... pre 60 godina Jevreji su pokušali da dobiju dokumente sa lažnim imenom i prezimenom da bi se spasili, a bilo je slučajeva u poslednjem ratu u Sarajevu da su ljudi dobijali jevrejska imena i prezimena da bi mogli da izađu iz grada koji je bio pod opsadom. To je neobična igra sudbine. Šta reći kada se suočite sa ispovestima žrtava? Za mene je svaka žrtva Job. Čitao sam puno ispovesti koje su Jevreji zapisali nakon Drugog svetskog rata, međutim fascinantno je da su oni pisali i dok su se stvari odigravale, zakopavali su ta svedočanstva, stavljali u boce i zakopavali i dešavalo se da posle nekog vremena u nekoj kući pronađete svedočanstva koje je neko ostavio. Šta reći tim ljudima? Za nas koji smo religiozni, koji smo da kažem na verskim funkcijama imate dva susreta. Ljudi koji dođu i uđu gnevni i kažu Boga nema, pogledajte šta se sve to odigralo, do onih koji su preživeli sve to i nekako izdržali u veri i postali mudriji, jači. Za mene ovi koji kažu „žao nam je, ali gde je bio Tvorac?“, njihova vera, to jest njihovo neverovanje za mene je sveto neverovanje zato što je za sve to što su oni doživeli gotovo ljudski bilo izgubiti veru. Opstati u veri u takvim uslovima to je bilo gotovo nadljudski. Sve ono što je ljudsko nije mi strano i stoga moj odnos prema tim ljudima koji su izgubili veru je da je to sveto neverovanje, to nije bilo plod špekulacije, to je jednostavno nešto što se odigralo. Oni su bili smrvljeni onim što su njihove oči videle. Ono što su doživeli i onoga što su podneli. Pred početak ovog našeg razarajućeg rata, sećam se u Sarajevu ljudi su izašli i napravili su živi most ili kako da kažem krug, ljudi su se, Sarajlije, uhvatili su se za ruke i jasna je proruka bila - ne želimo rat. Međutim to je bilo raznešeno u paramparčad. Ovo

danas odgovara upravo onom što su stanovnici grada Sarajeva pred početak rata uradili ali sada na jednom daleko većem nivou, dakle na nivou naše ex domovine. I smatram da kao što smo se ovde danas okupili, da ovakvu inicijativu treba da podržimo jer ova inicijativa je čak u krajnjoj liniji religijsko pitanje. Ovo nadilazi dnevnu politiku, ovo je pitanje pravde i ovo je pokušaj da se pravda pravdom ište. Ako bih preveo tu reč sa hebrejskog ćedek, ćedek tirdof. Tirdof na hebrejskom znači goniti, na našem jeziku kad kažete goniti nešto to bukvalno ima negativnu konotaciju zato prevodimo to sa ovim glagolom ištite. Ali mislim da je to suština ovog skupa, pred nama je budućnost koja se tiče svih nas. I za kraj, primetite još jednu zanimljivu stvar, a to je da žrtve retko između sebe komuniciraju, one ostaju u svojim taborima ali zato oni koji pokrenu ratove vrlo često komuniciraju bez ikakvog problema. Zato ovde, u ovom trenutku, mislim da je sazrelo vreme da svi zajedno imamo priliku i da damo priliku žrtvama da govore. Mislim da će to biti jedan isceljujući momenat i otrežnjujući moment za sve nas. Evo toliko kao uvodničar podelio sam par misli. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Asiel. Predviđeno je da govori gospodin Živica Tucić, verski analitičar iz Beograda. Na žalost on je trenutno u bolnici u Amsterdamu, ima hitnu intervenciju. Meni preostaje da vam prenesem njegove pozdrave, a na svima nama je da poželimo da gospodin Tucić savlada teškoće i da nam se pridruži drugom prilikom. Sada bih vam predstavila gospodina Pilsela. Reč je o novinaru koji je tokom poslednjih 20 godina ima izuzetno veliki uticaj i ulogu na javnoj sceni u Hrvatskoj. Rođen je u Argentini, novinar je već 30 godina, diplomirao je strojarstvo, novinarstvo i teologiju, zapravo je veoma zanimljiva doktorska disertacija koju priprema sa temom Sveta stolica i Evropska unija od pada Berlinskog zida do sada. Gospodin Pilsel je dao izuzetno veliki doprinos raspravi u konsultacijama sa vesrkim zajednicama, koje su održane u Hrvatskoj. Izvolite gospodine.

Drago Pilsel: Draga gospođo Nataša Kandić, hvala lijepa na ovoj prilici da se obratim uglednom skupu, hvala kolegince na predstavljanju, poštovane dame i gospodo. Progovoriću kao novinar i kao kršćanski teolog motiviran prije svega potrebom da tragam za pravdom i mirom. Onkraj (na kraju) bilo kakve rezignacije i pobožnog bježanja, tako čestog kod kršćana naše regije ali i vjernika drugih vjera, pak trezven u duhu hladne kirurške preciznosti o kojoj ovisi ugrožen ljudski život mislim da nam ovaj susret, ova rasprava *hic et nunc (sad ili nikad)*, poručuje da nećemo trebati ni genije, ni cinike, ni preziratelje ljudi, ni rafinirane takmičare nego priprosto jednostavno, prave, iskrene ljude, spremne na kajanje i na pomirenje. To je preduvjet ovom poslu. E sada, hoće li naša unutarnja otpornost dokazana na mnogim skupovima biti dovoljno jaka protiv onoga što nam je nametnuto i naša iskrenost prema samima sebi dovoljno bespoštedna da bismo opet našli put koji smo na žalost izgubili, do jednostavnosti i čestitosti. To je po meni naša suštinska, glavna dilema. Kad sam već u Beogradu neka mi bude dopušteno konstatirati da nedavna deklaracija srbijanskog Parlamenta o zločinima u Srebrenici otvara novu perspektivu, ma koliko bi se njoj što šta s pravom moglo prigovoriti. Trebamo biti svjesni da se te akcije nastavljaju. Predsjednik moje države Ivo Josipović vrlo hrabro kroči na putu pomirenja i suočavanja sa prošlošću. Jučer čujem u vijestima, Beograd je bio sjedište važnog susreta vodstava Srbije i BiH, važne poruke su se čule. Međutim ovi znakovi bi mogli biti meni kao promatraču pokazatelj da REKOM ima šansu ukoliko bi se i vjerske zajednice uključile u taj proces. Nakon, čini mi se dosta uspješne konzultacije koje smo imali u Hrvatskoj, imam dojam da dvije najveće kršćanske crkve na polju Jugoslavije - Srpska pravoslavna crkva i Katolička crkva ne uspevaju iskoristiti sav mirotvorni potencijal, sav kapacitet, svo ono pamćenje koje imaju, da bi zajedno sa Islamskom zajednicom, Židovskom vjerskom zajednicom i drugim crkvama i verskim zajednicama shvatili da je pred njima to jedno plodno tlo i da ne bi smjeli kaskati za političarima. Drugačije kazano, priznanje krivnje preduvjet je opravdanja i obnove ljudske koliko i vjerske. Jer koliko god ljudski gledano priznavanje neke krivnje s upiranjem prsta na tuđu krivnju bi mogao predstavljati napredak s obzirom na apsolutno

negiranje krivnje, a još uvijek se nalazimo tu negdje, etičar i luteranski svećenik, mučenik nacističkog režima, Ditrich fon Hefer razlučuje da oboje predstavlja nedostatak istinske Kristove milosti na kojoj počiva spoznaja krivnje. Naime "svaki grijeh nekog drugog mogu opravdati, samo moj vlastiti grijeh ostaje krivnja koju ja nikada ne mogu opravdati", pisao je fon Hefer prije nego što su ga nacisti ubili. Naša istina je neminovna i ona je preteško breme. Kod nas, oprostite moju otvorenost, niti desetak godina nakon posljednjeg rata i u nizu ratova 90-tih tokom prošlog stoljeća, niti u jednoj kršćanskoj crkvi niti u vjerskoj zajednici nema naznaka ozbiljnog, temeljitog i oslobađajućeg suočavanja i priznanja konkretnih povjesnih krivnji u smislu kako je za svoju crkvu luteransku i u svoje vrijeme učinio fon Hefer u doba nacističke Njemačke. Dakle ne mogu sada ovde kazati da se apsolutno ništa ne događa, bio sam svjedokom više pokušaja u Hrvatskoj, u organizaciji hrvatskog Karitasa ili Instituta za mir i nenasilje, Franjevačkog instuta za mir i nenasilje iz Splita... naime nešto se pokušava raditi ali ključnih dokumenata nema. Od 1995. godine kad je Hrvatska biskupska konferencija o 50-toj obljetnici završetka Drugog svjetskog rata priznala, godinu dana nakon prve papine posjete Zagrebu ako se sjećate i njegovog famoznog govora o pomirenju i rijekama koje se spajaju i tako bi se i narodi trebali spajati, dakle od tog dokumenta 1995. godine, kad su biskupi na čelu sa pokojnim kardinalom Kuharićem rekli „nije prioritet tražiti krivnju u tuđoj zajednici nego ispitati krivicu u vlastitoj zajednici“, do danas, 15 godina mi nemamo ni jedan temeljni dokument niti jedne vjerske zajednice. Mi nemamo predmete o iskrenom proučavanju mirotvorstva na našim teološkim učilištima. Mi nemamo razmjene studenata, mi nemamo seminare, mi nemamo ozbiljnu **grassroot level. [raspravu na širokom društvenom polju]** To je naše breme, to je naša istina. Ja se još jednom ispričavam što sam grub i tako otvoren. E sad mislimo da bi se naše crkve i vjerske zajednice prepoznale u tom zrcalu bespoštedne istine nego tu fon Hefer kao vrhunsku nevjeru raskrinkava navadu, tako raširenu među kršćanima i drugim vjernicima s našeg područja da se, ukoliko ćemo se suočavati i priznati neku krivnju bićemo predmet sputanosti i zapriječenosti nadasve od strane nekakvih još uvijek nedefiniranih sila koje nam žele zlo. Svako malo čitam u „Glasu koncila“ uvodnike, članke o nekakvoj zavjeri protiv Hrvatske o tome, da evo čak se dogodilo prije godinu dana da glavni urednik „Glasu koncila“ je opravdao odustvo predstavnika Hrvatske biskupske konferencije na jednom važnom skupu koje su organizirale zagrebačka, pardon, beogradska nadbiskupija odnosno biskupska konferencija svetog Ćirila i Metoda uz pomoć njemačke biskupske konferencije. Znae šta je rekao? „Mi crkve u državama gdje smo u većini nemamo po tom pitanju organizacijski ništa sa onim crkvama u onim državama gdje smo u manjini“. To je negacija kompletne vanjske, mirotvorne politike Svete stolice. Dakle tako inače govori nevjernik koji u priznanju krivnje ne priznaje imperativ, božiji imperativ, moralni imperativ. Slobodno priznanje krivnje čak ne predstavlja nešto što bi se moglo učiniti ali i izbjeći nego barem za nas kršćane on predstavlja proboj lika Isusa Krista u samu crkvu. Onaj tko guši ili upropaštava priznanje krivnje od strane crkve taj čak postaje na bezbadežan način kriv prema samome Kristu. Ustraju li u bezbožnom strahu od toga da budu zajednice priznanja krivnje, dakle postoji taj jedan strah što će biti ako priznamo, što je jedini put da dobiju udioništvo u Kristovom liku, pa Krist nas je spasio upravo tako što je, mada nevin, na sebe preuzeo naše krivnje, kršćanske će crkve sa našeg područja i dalje bježati od svoje biti i uvijek doživljavati usud fon Heferove crkve, duboki prezir u svijetu. Te uz to, noseći krivnju za besvjesnost božju u svijetu dok bježi od svoje biti, crkva ne može biti mjesto s kog će Bog govoriti u svijetu. Činiti da crkveno kršćanska pobožnost sve više poprma oznake moralizatorske frustriranosti, mahnitosti iza koje se naravno uvijek krije strah, prezir i nesposobnost za konkretni život. Kao ključnu slabost svoje luteranske njemačke crkve von Hefel je detektirao nesposobnost da u povjesnim previranjima na osnovi poznavanja božjih riječi i primjerene procjene situacije, ostajući svjesna svoje ograničenosti ali i pouzdajući se u riječ opraštaja, izrekne konkretnu zapovjed za konkretno vrijeme, mjesto i osude. Jer nije dovoljno dogmatski konkretno priopćavanje kršćanskog navještaja niti općih etičkih načela. Nužne su konkretne upute u konkretnim situacijama. Ako se sjećate, 2000. godine, jubilejska godina. Pokojni

Pavao II predvodi niz akcija koje su kulminirale na Velikom petku u toj jubilejskoj godini kad se pokajao u ime crkve za povijesne stranputice, za povijesne grijehе. Prije toga, u dokumentu „Tercio millenio adviniente“ (Treći milenijum) kojim se priprema ta akcija, on putem tog dokumenta i putem posebnih pisama naređuje posebnim biskupskim konferencijama, to mogu iz prve ruke svjedočiti, Argentinska biskupska konferencija bila je prisiljena od Vatikana da se ispriča argentinskome narodu i svim žrtvama zbog toga što je podupirala i potpomogla na svaki način uspostavu vojne diktature koja je nastala kod nas 1976, prestala je 1983. i ostavila je što mrtvih, što nestalih - 30.000 žrtava. Od toga za 8.000 nestalih argentinsko društvo traga i danas. Biskupi su morali čekati da umru ili da budu umirovljeni oni koji su bili aktivni te zlosretne '76. ali se kajanje i pomirenje dogodilo. I ta akcija crkve je dovela do toga da se argentinska vojska, dakle argentinske oružane snage koje su činile nevjerovatne zločine takođe ispričaju argentinskom društvu. I tada su neke argentinske komisije došle, kao što mi pokušavamo Koalicijom za REKOM, došle su na vidjelo žrtve i dobili su satisfakciju. I događa se, još uvijek nije gotov, jedan važan proces pomirenja. Hoću reći, božja riječ je zahtjevna i ona se ne može zadovoljiti općim floskulama i nekakvim maglovitim i previše širokim dokumentima. Ona mora biti konkretna, ona mora biti obvezujuća. Ja ću skratiti jer ne bi vas više htio gnjaviti. Za kraj, nekoliko preporuka za raspravu. U diskursu koji bi preduhitrio eventualna prozivanja zbog ujednačavanja žrtava ili zločina, to je strah, moramo priznati taj strah. Strah da ne budemo izjednačeni. U Hrvatskoj svaki put, evo i Josipoviću se to zamjerilo kad je rekao svoje kajanje za sudjelovanje hrvatske politike u razaranju Bosne i Hercegovine 90-tih godina, odmah mu se reklo, „e trebao si početi definirajući krivnju Miloševića i agresora na Hrvatsku“. Dakle uvijek je taj strah da se stvari ne kontekstualiziraju na pravi način. Međutim valjalo bi ugraditi temeljnu, i htio bih da danas svakako zapamtite od ovoga moga uvoda... Dakle trebalo bi ugraditi temeljnu antropologiju abrahamskih religija. Stvoreni smo svi na sliku i priliku božju, iz toga proizlazi jedinstvo ljudskog roda, *humanis generis unitas*, svi smo mi jedno u Bogu. U životu i u smrti, u sreći i u stradanju. Svi imamo stoga podjednaku vrijednost i dostojanstvo. U kršćanstvu nama još više je to naglašeno jer se Bog utjelovio i postao čovjekom. Elem, izjednačeni smo u tomu što nas je sve zajedno i pojedinačno, a iz ljubavi i milosrđa stvorio Bog (...), u tome što je Bog svoga sina žrtvovao za spas čovječanstva i apsolutno sve žrtve i u miru i u ratu bivaju izjednačene. Pa nitko tko u istinu prihvaća tradiciju abrahamskih religija, židovstvo, islam, kršćanstvo, ne može razdvajati žrtve niti po nacionalnosti, niti po vjeri, niti po načinu stradavanja, ni po uzroku stradavanja. Ako postoji, a ja kao franjevac vjerujem da u Bogu postoji kozmičko bratstvo svih stvorenja, tako onda postoji u Bogu i u duši svakog čovjeka jedinstvo svih žrtava. To jedinstvo, ta tradicija abrahamskih religija danas ovdje svakoga od vas obvezuje da budete iskreni i da budete konstruktivni, da se ne izmotamo floskulama i općenitim ocjenama. Moramo biti konkretni. Za sam kraj. U pogibljima našega doba nada će iskazati svoju snagu utjehe i otpora. Utješno je trpjeti znajući da razočaranja nisu svršetak već da za tim slijedi nešto novo. Hrabro je preuzeti odgovornost, ne pokleknuti pred neopozivim, već ostati uspravni u svom prosvjedu. Mi ovdje danas moramo prosvjedovati zbog nepravde koja je počinjena tolikim žrtvama. Zahvaljujući upravo toj nadi, zahvaljujući upravo toj svijesti pripadnosti abrahamskim religijama ne predajemo se nego ostajemo nemirni i nezadovoljni u tom našem nepravdom svijetu. Ponekad valja htjeti i nemoguće kako bismo dosegli moguće. Hvala lijepa.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala vama gospodine Pilsel. Uverena sam da su ova dva izlaganja bila vrlo inspirativna i da ćemo čuti dosta mišljenja koja će se nadovezati i nova, naravno, koja ovde nisu spomenuta. Pre nego što vama dam reč, htela bih da vam dam nekoliko tehničkih informacija. Naime, tokom protekle godine održano je oko 100 ovakvih skupova sa raznim grupama civilnog društva, sa žrtvama, sa veteranima, izbeglicama, novinarima, pravnom zajednicom i tako dalje. Svaki od tih skupova, svaka rasprava je snimana, na osnovu audio zapisa pravi se transkript, iz čijeg sadržaja se izvode predlozi, mišljenja, sugestije koje koristi pravni tim koji ima zadatak da sačini model REKOM-a, koji će biti podnet parlamentima svih država u regionu 1. juna 2010.

godine. Zbog toga bih vas sada zamolila, pre nego što krenemo na diskusiju da se predstavite, da svako kaže ime i prezime i instituciju ili organizaciju iz koje dolazi. Predlažem da krenemo od vas gospodine Milićeviću. Izvolite.

Zahvaljujem, ja sam Vukašin Milićević, sveštenik Pravoslavne crkve i glavni i odgovorni urednik crkvenog radija u Beogradu, radija Slovo ljubve.

Dragan Novaković, pomoćnik ministra vera.

Anton Rojca, katolički sveštenik iz Ljubljane.

Eldin Ašerić, generalni sekretar Islamske zajednice Srbije.

Roman Miz, paroh u Novom Sadu i profesor na Teološko katihejskom institutu u Noovm Sadu.

Dimitrije Popadić, dekan Protestantskog teološkog fakulteta u Novom Sadu.

Marko Kljajić, katolički svećenik, župnik na Novom Beogradu i Surčinu, autor knjige „Kako umire moj narod“.

Sergej Beuk, ispred Centra za unutrašnji dijalog i Protestanskog teološkog fakulteta.

Bojan Gavrilović, Beogradski centar za ljudska prava.

Dragan Sinjanin, sekretar Jevrejske opštine Pančevo.

Jelena Jablanov Maksimović, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd.

Biljana Pavlović, perdstavnica Zaštitnika građana u Republici Srbiji.

Boriša Arnaut, ambasador Bosne i Hercegovine u Beogradu.

Fišar Janoš, župnik u Skoranovcu, izaslanik zrenjaninskog biskupa.

Nataša Govedarica, Građanske inicijative, Beograd.

Goran Miletić, Civil Rights Defenders.

Draško Đenović, Forum 18.

Đorđe Trajkovski, predsednik Jugoistočne evropske unije hrišćanske adventističke crkve.

Milan Sitarski, koordinator Centra za istraživanje religije beogradske otvorene škole.

Jakov Fakar, katolički župnik u Odžacima i Apatinu.

Marijana Ajzenhol, Međureligijski centar.

Miralem Hodžić, predsednik Vrhovnog sabora Islamske zajednice Srbije.

Andrija Kopilović, Katehetski institut Rimokatoličke crkve, župnik Subotičke biskupije i ovaj puta izaslanik monsinjora Hočevara.

Nikola Knežević, predavač na Protestanstkom teološkom fakultetu u Novom Sadu ispred Centra za interdisciplinarna teološka istraživanja i političku ideologiju.

Aleksandar Lebl, počasni član Izvršnog odbora Saveza jevrejskih opština Srbije i predsednik Komisije za praćenje antisemitizma.

Muhamed Jusufspahić, muftija srbijanski Islamske zajednice u Srbiji.

Rabin Yitshak Asiel, Jevrejska zajednica u Republici Srbiji.

Danko Runjić, Gradska uprava grada Beograda.

Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo.

Milanka Šaponja Hadžić, novinar.

Dejan Kožul, regionalni koordinator konsultativnog procesa Koalicije za REKOM.

Drago Pilsel, novinar, teolog, član Koalicije za REKOM.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala lepo svima. Sada reč imate vi. Nismo predvideli, nismo se se ništa dogovarali, ko želi da govori prepuštamo vama da se javite prema svom nahodaenju, prema svojoj želji s tim što bih vas još jednom zamolila iz istih razloga iz kojih smo se i predstavljali da kažete, pre nego što uzmete reč, ime i prezime. Hvala, izvolite ko želi.

Muhamed Jusufspahić, muftija srbijanski, Islamska zajednica Srbije: Bog naređuje pravdu, dobročinstvo, međusobno potpomaganje, pomaganje bližnjih, pa nadalje. Treba da čovek krene prvo od svoga dvorišta, pa onda... citiram Kuran – „Bog zabranjuje ružne reči, ružna dela, nasilje“,

pa onda u zagradi, mi često -imami, hodže, muftije, prokomentarišemo terorizam svake vrste, nasilje. Zulum. Reč poznata i u srpskom jeziku i u hrvatskom i u bosanskom jeziku, BHS ovim našim jezicima, haškom terminologijom kazano. Zulum. Bog zabranjuje nasilje. Reka se može premostiti samo sa obala. Na obalama žive ljudi. Božji poslanik Muhamed, poslednji božji poslanik čovečanstvu govorio je „bojte se dove, ili molitve onoga kome je nasilje učinjeno“. Bojte se, pa bih ja ovu dovu, ovu molitvu, nazvao kletvom jer postoji izraz u našim jezicima za to, „bojte se kletve onoga kome je nasilje učinjeno“. Mojsije je pozeleo da vidi svoga suseda u raji, mi verujemo, ovo govorim ispred muslimana, mi verujemo u Svevišnjeg stvoritelja na način što verujemo Svevišnjem stvoritelju. I verujemo u 124.313 božjih poslanika koje je Bog slao na zemlju da bi devijantna društva vraćao na pravi put. Devijantna u svakom pogledu. I Mojsije je pozeleo da vidi svoga suseda u raji. Inače ga tako doživljavamo, kao radoznaloga, često je pitao. I Bog mu je pokazao, „e taj ti je čovek“. To je bio jedan obični prolaznik. Znao ga je Mojsije, Musa ili Moše, iz bogomolje. Dolazio bi na molitvu, prvenstveno na sabornu. Saborni dani su prelazili od petka, subote, nedelje ali uvek je postojao jedan dan koji je za molitvu saborno odabran i onda se Mojsije začudio, otkud baš on, po čemu? I onda ga je pratio i video da obavlja molitvu, onu koju je Bog propisao, vrlo malo onih dodatnih. Kod nas muslimana se, koristeći tu arapsku reč te molitve dodatne, koje nisu obavezne, zovu *nafile*. Pratio ga je još koju nedelju, a onda mu je prišao i upitao ga „čime se baviš?“ Bio je šumar, donosio je drvo, raznosio je drva po gradu i kaže „raznosim drva i ovu moju majku pazim“. A zaista jeste, pratio ga je i video da dolazi jednoj staroj ženi, pretpostavio je da mu je to majka i da ostaje kod nje, donosi joj hranu i da ostaje kod nje možda nekada i malo duže zbog toga što je čeka da se probudi da joj hranu ponudi. „Nemaš kaže nikakvih dodatnih molitvi?“ „Nemam, obavljam samo ono što mi je Bog propisao“. A onda mu on kaže, „ja imam jednu dobru vest za tebe, radosnu vest, moj si komšija u raji“. Kaže „da, da, to je ono čime me moja majka uvek isprati kada je napuštam. Da Bog da ti bio, Mojsije, moj sused u raji“. Nebeska vrata su bila otvorena za tu molitvu majčinu, nebeska vrata vrlo često bivaju otvorena i za majčine kletve. I onda vidimo čoveka koji ima jedra ali ni malo vetra u tim jedrima, da krene na bolje, da mu se posreći. Iz Išrailijata iz ove jevrejske tradicije, kao što i hrišćansku tradiciju, isusovsku tradiciju kao muslimani prihvatamo jer reč musliman, reč islam znači odanost Bogu, a odanika Bogu je bilo i pre Muhameda, i pre Mojsija, i pre Isusa, i pre Avrama i ta odanost Bogu među ljudima seže do prvoga čoveka. Mostovima se može premostiti samo životna reka, a mostovi se grade sa obala. Na obalama žive ljudi. Među tim ljudima ima i onih koji se odazivaju božjem pozivu i onih koji se ne odazivaju božjim pozivu u plemenima svim raštrkanim, u jezicima svim raštrkanim, u religijskim nasleđima svim raštrkanim, a odazvati se valja svakoj dobroj inicijativi. „O, sledbenici knjige! Dođite da se oko jedne reči dogovorimo, da jednog boga štujemo i jedni druge da ne porobljavamo“. Reč božja u poslednjoj objavi kuranskoj, a Kuran znači sveto štivo, čitanka. Ovoj inicijativi i Koaliciji REKOM, mada ova reč koalicija mi je nepopularna iz ovih političkih... ali toj koaliciji i ovoj inicijativi se pridružujemo kao sledbenici ove reči i ovih reči koje citirah. Bog traži pravdu, Bog traži dobročinstvo, Bog traži međusobno potpomaganje, pomaganje od bližnjega, pa nadalje, Bog brani, zabranjuje ružne reči, od toga se počinje. Pre toga imamo one ružne misli ali ovo je već, kako kaže rabin, i to je isto i na hebrejskom i na arapskom, miran čovek je šeket, imamo i na arapskom seket. Razlika između š i s. Bog zabranjuje ružne reči, Bog zabranjuje ružna dela, kulminacija svega toga ružnog je Bog zabranjuje nasilje. Ali niko nije propao ako se pokaje za ono što je kazao, za ono što je uradio i za ono što je od nasilja učinio. Svako ima šansu da se vrati Stvoritelju, da se približi Stvoritelju priključivanjem u neke dobre ljudske inicijative od kojih je i ova REKOM-ova. Andrić je pisao...Andrića možemo da svi svojatamo jer je pripadao svemu, pisao je i o mostu na Žepi, i o ćupriji na Drini, s jedne i druge strane obala živeli su ljudi. Ako se nisu vratili, propali su. Ova inicijativa je možda prostor gde se možemo vratiti i povratiti na prave staze, staze međusobnog poštovanja, staze dobročinstva. Bog ne brani ljudima da ne veruju ali im to preporučuje, a nadam se i na staze vere, vere koja, malopre je ovde bio spomenut strah, onog trenutka kada se pojavi strah znak je da se vera smanjila, onog trenutka kada strah kulminira

nastaje ono nasilje tako da se nadam da će i ta vera da proradi i da će ta vera Bogu da spreči svaku negativnost i nasilje u budućnosti. **Priključujemo se vašoj inicijativi i Bog vas pomogao i nas zajedno s vama.**

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Jusufspahiću. Za reč se javio gospodin Kopilović. Izvolite.

Andrija Kopilović: Javljam se među prvima radi toga što me je za to zamolio nadbiskup Hočevar. On bi ostao rado među nama ali je morao otići na jedan isto vrlo važan sastanak pa je zamolio da ga zastupam cijelo vrijeme trajanja ovog susreta. Nekoliko misli smo izmijenili prije dolaska na ovaj susret. Ne bih ponavljao misli sa kojima se apsolutno slažem, što je naš subrat Drago Pilsel rekao: kao katolik i kao kršćanin. Svakako, da naša biskupska konferencija - koja ima svoju komisiju Iustitia et pax - (Pravda i mir), podržava ovaj rad. Prošle godine je Evropska komisija "Iustitia et pax" imala zasjedanje u Beogradu. Dakle, ta tema je bila vrlo značajna. To je bila tema o istraživanju i konačna potvrda o pomirenju. Učesnici su bili na pojedinim mjestima stradanja. Naprosto Biskupska konferencija Ćirila i Metodija, pozdravlja ovu inicijativu. Svakako sa svoje strane činićemo što možemo, jer je ovaj dijalog zajedničko djelo. Temeljni pojmovi su i kršćanske vrednote. One nas obvezuju i evanđeoskom porukom. Prva je Isusova riječ „istina će vas osloboditi“. Pravda o kojoj je Rabin tako divno govorio, pravdu za pravdu, **pomirenje koje je po sebi rekao bih isto je vjernički pojam. Kajanje, pomirenje, praštanje spada na bit vjere. Zatim, ono što je vrlo važno je suradnja. Mislim da je suradnja bitna baš ovdje, a to je na istraživanjima uzroka zašto se moglo dogoditi na našim područjima takove strahote gdje su u ratovima stradalo toliko ljudi. U tome zapravo stradaju i toliki vjernici u vjerskim vrednotama i sada je nastala takva rekao bih ne netrpeljivost nego rezerva, što je gospodin Drago tako jasno rekao za odnose dviju velikih Crkava. Jedan od programa je svakako liječiti uzroke.** Ako znamo zašto je nešto nastalo i gdje je ta slabost koja je bila, i zašto je takva bila... rješivo je. To je Ivan Pavao II jako dobro uočio. Naredio je biskupima, takozvano "čišćenje pamćenja" u Jubilarnoj godini (novi milenij) sjećamo se mi da mu je sadašnji papa Benedikt XVI bio osporavatelj, kada se je kajao za djela koja nije počinio. Dakle u procesu spoznaje istine mi moramo nekim sistemom čistiti pamćenje da bismo mogli doći do uzroka. Ono što je nama kao vjernicima i crkvama vlastito to je proces pomirenja, izlječenja od rana koje su nastale na ovim prostorima. Stoga se pridružujem. Nadbiskup Hočevar vas pozdravlja sve i podržava ovaj skup. Vidite i sami. Upozorio je na par pojmova sa kojim se ja slažem ali da je prisutan vjerovatno bi više rekao, ali mislim da je ovo bitno za nas da postoji prostor i postoji vrijeme, a ima mogućnosti. Nešto spada u znanost, političari, istraživači neka rade... ali nešto spada na nas, kao verske zajednice, crkve: POMIRENJE. Prvo je pokajanje, istina ali ne zaborav. Ima područja koja trebaju činiti drugi, ali ima i onih koja možemo mi kao Crkva. To nam je zadatak. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Kopiloviću i vama i gospodinu Hočevaru. Čini mi se da su ove dve diskusije krenule u pravom pravcu jer ono što bismo mi ovde želeli da čujemo to je vaše mišljenje šta su ciljevi ove komisije i kako te ciljeve postići. Možda, zapravo ne možda nego sasvim sigurno delimo mišljenje gospodine Kopiloviću sa vama, da je uloga verskih zajednica izuzetno značajna u procesu pomirenja koji je svakako jedan od ciljeva, tako da računamo da ćemo u tome biti dobri partneri u budućnosti za formiranje ove komisije i za celokupan proces pomirenja odnosno prevazilaženja prošlosti. Izvolite, ko bi želeo sledeći da se obrati. Gospodin Lebl, izvolite.

Aleksandar Lebl: Ja predstavljam Savez jevrejskih opština Srbije. Predstavio sam se maločas sa nekim funkcijama koje nisu uopšte važne ali mogu u ime Saveza da izjavim da podržavam ovu inicijativu tako da je to verovatno najvažnije što imam da kažem. Hteo bih da iskoristim priliku, pošto je reč o jednom određenom periodu poslednje i pretposlednje decenije prošlog veka, da vam

iznesem neka iskustva Jevrejske zajednice. Kad govorim Jevrejska zajednica koju predstavlja Savez, kod Jevreja je vera i nacija ili etnička pripadnost isto. Moram da kažem prvo i prvo da je ovo jedna od retkih prilika, pa i period kada Jevreji nisu bili žrtve kao Jevreji nego kao građani. To važi i za Bosnu i za ostale republike bivše Jugoslavije. Naime tada se pokazalo da ni jedna nacionalna ili verska zajednica nije imala ništa protiv Jevreja kao Jevreja i ako su stradali onda su slučajno stradali kao građani, recimo Sarajeva, od bombardovanja Sarajeva i tako dalje. To je jedno. Drugo što je važno reći jeste da su mnogi na ovoj teritoriji iz nekih razloga koje ćete verovatno shvatiti, nastojali, koliko god su mogli da se identifikuju sa Jevrejima, da se prikažu kao Jevreji ne u etničkom ili verskom smislu nego kao žrtve kakve su Jevreju bili naročito za vreme holokasuta. Pa ste mogli čuti da su neki predstavnici Srba izjavljivali, „mi smo Jevreji“. Neki predstavnici Bošnjaka, neki predstavnici, hajde da uključim tu i Kosovo, Albanaca i tako dalje. Znači da su to tragično iskustvo Jevreja iz holokausta hteli da primene na sebe i da se predstave sličnim žrtvama što naravno mi, to mišljenje, ne možemo da delimo. Dalje mogu da vam kažem da je iskustvo pokazalo veliku solidarnost u spašavanju između pripadnika raznih verskih zajednica i nacionalnih grupa, naročito u Bosni i Hercegovini. Ne znam koliko vam je poznata ali mala Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, relativno mala, možda hiljadu i nešto, nekoliko stotina ljudi je uspela da evakuiše jedan broj svojih članova, da ih izvede sa teritorije gde su bili oružani sukobi ali u isto vreme u tim konvojima koji su išli našlo se mesta i za pripadnike Srba ili pravoslavaca i katolika i muslimana. Tako da tu nije pravljena razlika, naravno u granicama mogućnosti. Neću da kažem da se spaslo hiljade ili desetine hiljada ali u okviru mogućnosti u tim konvojima koji su organizovani za evakuaciju u prvom redu Jevreja iz Sarajeva, našlo se mesta i za mnoge druge. Jedan broj Jevreja iz Srbije, u vreme bombardovanja koje nije bilo usmereno protiv njih, naravno, morao se skloniti pošto, kao što verovatno znate Jevreji nemaju porodice po selima, malim gradićima i tako dalje, organizovano je njihovo prebacivanje van granica tadašnje Jugoslavije, van granica Srbije i tu su pomogli i mnogi drugi. Naravno, bilo je i tu pokušaja okrivljavanja Jevreja za neprijateljsko držanje prema već prema tome ko je gde govorio, u Srbiji srbomrzstvo, ne toliko prema lokalnim Jevrejima usmereno nego prema američkim Jevrejima pošto su se našli na položajima u administraciji - od Holbruka i Medlin Olbrajt i tako dalje i tako dalje, mada nikad nisu istupali kao Jevreji već kao Amerikanci ali je to iskorišćeno za širenje ipak neke mržnje prema Jevrejima, mogu reći da nije naišlo širi odjek. Na Kosovu je bilo isto možda jedino prema Jevrejima kao Jevrejima ali ne zbog njihove verske ili etničke pripadnosti već kao građanima lojalnim vlastima do tog perioda i na osnovu toga, a to je stara optužba i opravdana optužba u mnogim slučajevima da su Jevreji bili lojalni vlastima koje su bile na vlasti pre nego što je došlo do nekih promena, bilo da je reč o Prvom srpskom ustanku, bilo da je reč o stvaranju Jugoslavije od delova Mađarske i drugih delova. Sa Kosova je morala da se iseli cela jevrejska zajednica iz Prištine. Ostala je jedna mala grupa, uglavnom potomaka Jevreja iz mešanih, mešovitih brakova, Jevreja i Albanaca, Albanaka, Jevreja i Turaka ili Turkinja i tako dalje u Prizrenu. Sad što se tiče odnosa sa drugim verskim zajednicama tu je verovatno rabin naš pozvaniji da govori, ja mogu da vam kažem da su odnosi u celini dobri. Međutim ima ona priča, pošto sve ove monoteističke religije imaju i postove, ima priča kako je vernik video rabina ili imama ili sveštenika kako u vreme posta jede mrsnu hranu i pitao ga je, „pa dobro, čekaj, kako“, a ovaj mu je rekao „nemoj ti da gledaš šta ja radim, slušaj ti šta ja kažem“. Hoću time da kažem kako ima razlike između zvaničnog stava crkve ili verske zajednice i umnogome, prakse pojedinaca. Kolega Pilsel je govorio o stanju crkve u Hrvata, Katoličke crkve u Hrvata, a ja mogu da kažem recimo za Srpsku pravoslavnu crkvu da su odnosi izvanredni što se tiče recimo pokojnoga patrijarha Pavla i tako dalje. Međutim i tu imamo spornih tačaka jer Srpska pravoslavna crkva je jednog, ne znam kako da se izrazim, jednog antisemitu proglasila za svetitelja. Mislim na Nikolaja Velimirovića. Tako da u svakom ovom okruženju imamo iskazane deklarativno, i u praksi čak, veoma dobre odnose ali uvek se nađe nešto što te odnose muti. Bilo bi veoma dobro kad bi se i na tom području nešto uradilo. Tako da zaustavio bih se na ovome. Hvala vam.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Lebl. Izvolite. Samo vas molim da kažete ime.

Nikola Knežević: Obratiću se pre svega kolegama bogoslovima i postaviti jedno vrlo važno pitanje i jednostavno pitanje. Gospodin Pilsel je dao dobar šlagvort za to i spomenuo u svom izlaganju, a to je gde je teologija u Srbiji danas posle Srebrenice, posle Vukovara, Ovčare, Kravica? I kako je moguće objasniti toliko, u bogoslovskom smislu teorijsko odsustvo jednog diskursa koji bi unutar sebe posmatrao uzroke, posledice i mogućnosti pomirenja iz jedne bogoslovske perspektive. Kontekstualne teologije danas u Srbiji nema, bez obzira da li je u pitanju protestantska teologija, katolička ili pravoslavna, ona uopšte ne postoji. Zato bih iskoristio ovo vreme da naznačim tu potrebu da se razvije jedan ovakav bogoslovski, jedan interdisciplinarni diskurs u našem bogoslovlju i verujem da je to suštinski važno bar za nas kolege bogoslove. Toliko.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala vam lepo gospodine Kneževiću. Izvolite dalje. Gospodin Milan Sitarski. Izvolite.

Milan Sitarski: Milan Sitarski iz Centra za istraživanje religije. Zahvaljujem se gospodi teolozima i sveštenicima za ova ugodna izlaganja i dublji ulazak u našu temu. Ja ću kao klasičan nevladin aktivista i čovek koji se na relativno operativan način bavi ovim stvarima, predložio bih kao temu za razmišljanje ljudima iz verskih zajednica i svima nama ostalima da razmišljamo o konkretizaciji ovih inicijativa, to jest ovih platformi koje su izrečene sa teoloških pozicija. Očigledno postoji neki zajednički imenitelj u učenjima svih ovih verskih zajednica samo se bojim da kao mnogo puta ranije ne ostane taj zajednički imenitelj, to jest njegova konstatacija, a da opet ostanemo u krugovima ovih visokih predstavnika svih institucija, verskih i ostalih. Naravno mislim da treba ići na edukaciju nešto širih masa, da li kroz školski sistem, da li kroz ove neformalne oblike kojima se bavi moja organizacija i druge, predlažem da se krene i na medije, a da ne bi ovo moje opet ostalo kao jedna inicijativa koja visi u vazduhu predlažem da svaka od verskih zajednica, naravno pored načelne osude zločina, poziva na mir, pomirenje i slično, izdvoji recimo primere kršenja ljudskih prava ili zločine počinjene od sopstvenih pripadnika uključujući i velikodostojnike ili podrške ili odsustva osude zločina od strane sopstvenih pripadnika i suprotne primere iz redova druge verske zajednice. Naravno, tu od politike kako profesor kaže pobeći nećemo, to bi možda moralo da se vrlo obazrivo uskladi, baš zato što postoji strah ako mi mnogo osudimo naše i prejak primer istaknemo istrčaćemo se pa će neko to zloupotrebiti. Naravno uvek postoje ti strahovi i ja čak mislim da oni nisu potpuno neopravdani. Ne počinje istorija od naših prethodnih ratova, stari su pokušaji da se svoja strana predstavi boljom ili manje lošom od druge ali mislim da je to put na kome treba težiti baš na osnovu primera tog heroja fon Hefera koji je naročito znači isticao pogrešne aspekte delovanja sopstvene, dakle luteranske crkve u vreme Trećeg rajha. A opet na osnovu inicijative. Dakle to bi bila jedna inicijativa kao što su uspele tradicionalne crkve i verska zajednica u Srbiji da usklade nekako da uzajamno odobre i podrže kurikulume za veronauku, mislim da bi mnogo škakljivija pitanja vezana za ponašanja i zločine svake konkretne crkve na svetu u onim zlim vremenima, i da se prezentuju i dobri i loši primeri, moj predlog je da svako prezentuje tuđe dobre i svoje loše primere i mislim da bi to trebalo još više ohrabriti nego kod usklađivanja kurikuluma. Opet na osnovu inicijative gospodina Pilsela da se izjašnjavaju crkve, a i ostali o problemima sad i ovde, o konkretnom vremenu, mestu, konkretnim akterima, mislim da i tu treba na više nivoa. Evo recimo možda desetak kilometara odavde koliko ima do sela Jabuka u okolini Pančeva, recimo nekoliko dana već policija čuva svaku konkretno romsku kuću u romskom naselju tamo pošto nekoliko stotina građana svako veče kreće u neku vrstu pogroma kao što je bilo sijaset puta na našim prostorima. Mislim da bi neka vrsta posete, prvo oglašavanja ali možda i posete udruženih predstavnika većih verskih zajednica u saradnji i koordinaciji sa organima države, mislim da bi moglo mnogo da pomogne u smirivanju tamošnje situacije. I naravno, još

jedna inicijativa koja je možda na još dužem štapu, da se sva iskustva, ova tragična koja imamo na prostoru ex Jugoslavije, ako nešto dobro može da se izvuče to su iskustva, znači da se te priče, dobre, loše, kao mogućnost prevencije - zašto se sve to desilo, da se sve to na neki način prezentuje od strane teologa i političara i edukatora sa ovih prostora u nekim drugim sredinama. Mi imamo iste kontroverze sada, ko je prvi pucao, ko je kriv, ko se svetio, ko se branio, kako su počinjali užasi i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj, na Kosovu, u Srbiji, sve ostalo. Slično nešto imamo i u Gazi i oko Irana i oko svega drugog. Mislim da su žrtve pokojne i unesrećene, tu nema rikverca, u istoriji nema rikverca ali mislim da bi neka vrsta prezentovanja takvih iskustava ljudima na Bliskom istoku ili gde, mogla da da tračak nade da će makar neko da ne potegne pištolj ili šta već. I povodom ovoga što je rekao kolega Knežević, gde je teologija u Srbiji posle Srebrenice. Slična pitanja su postavljena i u Nemačkoj, gde je teologija, čak je bilo pitanje da li je moguća umetnost posle Aušvica. Podržavam u potpunosti taj pravac razmišljanja, znači to je suočavanje sa konkretnim realnim problemima iz prošlosti, neposredne ili možda malo dalje konkretnih sredina. Predlažem da se u celu priču kao što je radila i možda radi Katolička crkva koja je pored dijaloga sa ostalim verskim zajednicama otvorila i dijalog sa ateistima, da se u priču o zločinima uključe i ateisti, predstavnici naravno različitih ateističkih struja, mišljenja, škola mišljenja i ideologija i da se naravno i zločini počinjeni od strane zastupnika tih škola mišljenja uključe u ta razmatranja, takođe u suočavanja da se ne bi desila onakva bruka koja je u Srbiji postojala kad se pričalo o lustraciji prvih godina posle 5. oktobra, da jedan od predloga bude da se lustracija ograniči na period od 1976. na ovamo, znači od osnivanja OEBS-a. Tako da bi svi zločini, počinjeni recimo 1944, '45, '46. godine bili izuzeti i iz lustracionih mera prema njihovim počiniocima i iz daljih istraživanja... Eto, bar inicijativa, pa nadam se da će biti i debate. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Oprostite, samo jedno pojašnjenje ako sam vas dobro razumela. Vi se u stvari zalažete da se mandat komisije pomeri dalje u prošlost. Da li sam vas dobro razumela?

Milan Sitarski: Na tragu ove ideje, inicijative nadbiskupa Hočevara koju je izneo otac Andrija Kopilović, mislim da je ključno istražiti uzroke, lečiti uzroke, a uzroci su po prirodi stvari... oni prethode posledicama, prethode manifestacijama posledica tako da mislim da je veći rizik preseći vremenski period, skratiti vremenski period koji bi se ispitivao nego ga produžiti. Naravno postoje pokušaji i biće ih svakako, razvodnjavanja konkretnih događaja tako što bi se širilo do Adama ili do kada već ali mislim da događaji unutar jednoga veka, jedne stotine godina ne mogu se nazvati zastarelim. Uostalom imamo i reaktualizovanje pitanja Jermenskog genocida, da li pogroma, koji se desio 1915. godine i ja mislim da bi i za balkanska zbivanja relevantan bio otprilike tako, period od stotina godina. Uostalom živih aktera ima. Na žalost sve manje ali bojim sa da bi svaki pokušaj smanjivanja perioda umanjio mogućnost dobijanja cele slike, a samim tim i validnih rešenja, ili makar validnih puteva za njihovo pronalaženje.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Sitarski. Nataša Kandić bi želela nešto da kaže.

Nataša Kandić: Samo hoću da pojasnim da će o tome biti više reči posle pauze. Bilo bi dragoceno i vaše mišljenje, a verujem da će i vas zanimati šta učesnici ove javne rasprave koja se vodi u čitavom regionu bivše Jugoslavije kažu o ciljevima komisije i videćete, značajan broj njih smatra da su činjenice ono što je moguće ustanoviti i doseći ali veliki broj učesnika smatra da to nije dovoljno da bi se zaustavila ta spirala nasilja, da se zločini ne bi ponovili, da bi se stvorile jake garancije za neponavljanje zločina, da je neophodno utvrđivanje uzroka zločina. U vezi sa tim se postavlja pitanje dokle dosezati unazad u prošlost. Kasnije bih vas upoznala s predlozima, naravno kada je u pitanju predlog da se REKOM bavi utvrđivanjem uzroka rata ta granica se pomera unazad ali se svi slažu kad je reč o utvrđivanju činjenica da se vreme mora ograničiti na događaje, na počinjene zločine za koje imamo svedoke a to je počev od januara 1991. godine.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala Nataša. Gospodin Roman Miz bi želeo da nam se obrati.

Roman Miz: Htio bih najpre da se pohvalno izrazim prema uvodničarima, a posebno g.dinu Asielu i g.dinu Pilselu koji su zahvatili teološki i praktično čitavu problematiku i nama je prezentirali ovdje. Posebno se nadovezujem na učesnika koji je prije mene govorio i prije gospođe Nataše - ovaj problem ima i političku dimenziju. Na crkve kojima je 70 godina, možemo slobodno reći od 40-te na dalje, bila itekako naguravana ideja da se u politiku ne mešaju, to nije njihova stvar, to nije njihov posao, neka se mole Bogu i to im je sva dužnost i obaveza, a ne u politiku. Možemo reći ostavili su određene psihološke posledice – u crkvama, verskim zajednicama odnosno bolje reći u ljudima koji su predvodnici i voditelji u tim crkvama i verskim zajednicama. Ako su i pokušali nešto, sjetimo se da su patrijarh Pavle i kardinal Kuharić kad je taj nesretni rat 1991. godine počeo imali dva sastanka, da su tamo imali i izmijenili vrlo dobre i pametne hrišćanske misli, stavove obadviju crkava. Iznijeli su sve to u javnost, i kakav su doživeli pogrom možemo reći, novinarski pogrom, naprosto su ih ismejali. I opet su ponovili onu floskulu, „nemojte se miješati u politiku“. Pa ja smatram da je ovaj današnji susret prva stranica u tom nekom izlaženju iz te čaure naše zatvorenosti crkava i vjerskih zajednica prema politici. Jer do sada nisu slušali glas crkve, nitko nije slušao. Ili je slušao ali nije čuo i pogotovo nije reagovao. I sve ostale neke stvari koje se ne sviđaju nasilnicima se proglašavaju političkim udarom na nasilnika. Ne proglašavanjem zločina zločinom, neosudaivanje zločina, nego njega kao nosioca tog zločina ili počinitelja i to opet izaziva neku političku reakciju i čak političko protivljenje. A ovo je danas, ja pretpostavljam i želim da to bude nova stranica u odnosima crkve i društva, crkve i crkava i društva i crkava i društvene zajednice i da se te crkve ipak ne plaše te reakcije, pa ako neće biti posluha i neće se prihvatiti ono što one predlažu ali će smjelo iznijeti svoje stavove, a ti stavovi, nadamo se, biće isto na liniji naših crkvenih, vjersko- zajedničkih učenja. Mi imamo svi jednaka učenja, tu nema diskusije. Zlo je zlo, dobro je dobro. **Prema tome želio bih da ovaj današnji susret bude jedna nova stranica u tim odnosima i to je neki početak kada ćemo mi crkve možda moći slobodnije, javnije iznijeti naše stavove i našu ocjenu situacije koja se pojavljuje u našem društvu.** Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Miz. Izvolite još vi, pa ćemo onda na pauzu. Zapravo nekako ste se u isto vreme javili, pa predlažem da se dogovorite ko će prvi, a onda bih predložila da odemo na pauzu, da se malo osvežimo, pa onda da nastavimo. Izvolite gospodine.

Jakob Fajfer: Najsrdaniji pozdrav i zahvalan sam na ovoj inicijativi i svakako na pozivu. Izlaganja govore apsolutno činjenično stanje. Ja bih spomenuo u onom smislu što je otac Miz govorio, a to je što je u teološkom smislu spomenuta iskorištenost rekao bih božje riječi ili neiskorištenost milosti božje. Naime, Bog je uvijek prisutan, ja tako vjerujem i samo je problem da li sad ja koristim to što mi Bog daje mogućnosti, a mi to govorimo o milosti ili blagodeti. Da li ja to koristim ili ne. Ustanovili smo da pogotovo crkveni ljudi, verske zajednice i crkve imaju na jedan način istu osnovu, a ljudski gledajući imamo opšta etička načela, svi. Mislim za nas kršćane, vjernike, za mene je to sasvim čisto da nema dileme da li ću činiti dobro ili zlo. Mislim da je sasvim normalno da treba da činim i da budem na strani dobra. Koliko ću u tome uspjeti e to je sada pitanje ljudske sposobnosti ili povjerenja u Boga da mi dadne milosti da mogu to da odradim u pravom smislu. Ja ću takođe spomenuti, priznajem sigurno da sam sam mogao mnogo više učiniti u sredini gdje jesam kao dušebrižnik i da su takođe određeni poglavari u Katoličkoj crkvi mogli puno više uraditi. Ali ono što je rekao otac Miz, kad bismo uzeli jednu pravu analizu sada, pa da vidimo koliko je svet, svet, slušao glas božji koji govori sve uglavnom preko crkve. Kad imate i sada situaciju za koju znamo recimo... kolika je bila borba i istisli smo jednostavno riječ Bog iz Evropskog ustava. Dakle nama je u teologiji to jasno i meni je to jasno da recimo u ovom svijetu postoji i Sotona, dakle koji ne želi i bori se protiv onoga što je dobro i zato će to biti stalno tako s jedne strane, a s druge

strane nas ne opravdava nikako što kaže u Svetom pismu, da ja činim da uradim što mogu uraditi. To moramo uraditi. Radi čega? Zato što ću odgovarati pred Svevišnjim, znači dužan sam učiniti. Koliko će ko od nas učiniti, svi smo takvi kakvi smo, pa zavisi koliko ćemo toga učiniti. Mislim da je u svakom slučaju značajnost ovoga skupa na koji ste nas pozvali, dakle i ja kažem ovako...da često puta su crkveni ljudi možda još nespremni isto tako se uključivati u društvo. Jer smo bili godinama, bio si neprijatelj države, da bude jasno. Bio si onaj koji je teran u sakristije u crkvi, o Bogu se ne govori i gotovo. Znači bila je privatna stvar. A sada se očekuje posle ovih godina, ili se očekivalo da crkva bolje reaguje, mogla je više učiniti. Čak mi je jedan rekao, „oče, da ste vi crkveni ljudi bolje tu odigrali ulogu, kaže možda ne bi došlo do rata“. Onda sam rekao ono što je otac Miz sad rekao, pa barem znamo za te susrete patrijarha Pavla i kardinala Kuharića i niko tu nije ništa uzeo u obzir. Ja neću reći ko nas sluša ili ko ne sluša, često puta me ne slušaju ni moji vjernici, a kako mogu narediti da me slušaju nevjernici ili oni koji ne vjeruju. Ali ovo opravdavam, mislim da je dobra volja i svakako treba da se jednostavno i mi crkveni ljudi naviknemo, pazite naviknemo, da smo normalno prihvaćeni u ovom laicističkom društvu. Da smo normalno prihvaćeni. I to očekujem. A ovo je sigurno jedan momenat u kojem vi očekujete od nas rekao bih tako, podršku, a ja mislim, evo kako smo čuli, da svi mi za tu podršku jesmo. Ja bih se samo u jednom momentu obratio bratu muftiji Muhamedu kad je govorio da treba, ako sam dobro razumeo, treba se čuvati molitve onoga kome je učinjeno zlo. Mislim ja bih samo tu rekao, jer ako mi gledamo u Isusa Krista, on koji je bio totalno progonjen, dakle on je rekao, „Oče, oprosti im, oni ne znaju šta čine“. Dakle možda se nismo razumjeli, dakle onaj koji je progonjen, on moli za oprostjenje ili oprašta onima. Sigurno da je velika razlika ako onaj koji je progonjen da kune i tako dalje, e to onda... ali imamo primer dakle da ne treba, dakle ako sam progonjen ne treba da kunem. Isus kaže „molite za svoje neprijatelje. Jer ako molite samo za svoje prijatelje, ništa posebno ne radite“. I druga stvar, pardon, mislim da tu je ono što je posebno, ono što je Isus rekao i Pavlu apostolu, a onda i nama u Jevanđelju svetog Matija, „što učiniste jednom od moje najmanje braće, meni učiniste“. Znači ja moram poći od toga, ja verujem da ste vi svi najmanje braća, da smo svi mi sinovi, djeca Boga oca, ja to vjerujem. I zato ću prema svakom tako nastojati postupiti da smo braća i sestre. A kako ćeš ti prema meni sad to je tvoja stvar. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Fajfer, mislim da ste se dotakli jednog izuzetno značajnog pitanja i verujem da je bilo inspirativno i za druge i da ćemo imati prilike još u toku dana da razgovaramo. Gospodine da li ste vi hteli da dodate?

Muhamed ef. Jusufspahić: Pošto idem, moram decu da čuvam. Moram da idem u školu, podela je ovih đaćkih knjižica. Ovde nas je pedesetak. Možda sam za dvoje, troje promašio. Neću spomenuti Muhameda zbog toga što ga većina vezuje samo za muslimane. Neću uzeti primer od Isusa iako ga mi muslimani prihvatamo kao verovesnika, sa Jevrejima je drugačija stvar. Neću uzeti ni Mojsija zbog toga što ga neki preterano vezuju samo za Jevreje. Uzeću primer iz Abrahamovog života jer nam je Abraham svima autoritet. Da se pojavi ovde i da kaže „ima vas pedeset, učenici, sinovi, deco, braćo i sestre, a ja imam stotinak jabuka u košari, kako biste da vam podelim? Onako kako Bog hoće ili onako kako bih ja hteo?“ Svi bismo kazali onako kako Bog hoće, oče Abrahame. A onda bi on jednom dao četiri jabuke, a nekome ni jednu, a nekome dve, a nekome šest jer Bog daje nekome dvoje, nekome troje, nekome ni jedno dete ili bilo šta drugo. Jer nas iskušava sa onim što bismo najviše želeli i kada neko kaže, kada mu se učini da je nepravda učinjena, „Bože šta sam ti zgrešio?“ on kaže faktički za Boga da je nepravedan, a Bog nije nepravedan, on tog iskušava onim čime hoće da ga iskušava, a ovoga drugog iskušava onim što on hoće, „zašto mi Bože nisi dao kao njemu“. Mi smo svi u istom sosu koje se zove iskušenje i trajemo dok traje poslednji otkucaj srca i nema ni jednog otkucaja srca, a da ga Bog nije dozvolio. I do tada imamo šanse. I onda ćemo kazati jedno od to dvoje, lepše je tražiti od Boga da ih uputi jer oni ne znaju. Ali onaj kome je nepravda učinjena ima prava u Mojsijevskom zakonu, da tako kažem, Talionskom, ima prava na ovu. O tome

bismo možda mogli da uđemo u neke teološke rasprave pa da ovo raspravimo. Ali zaista jeste. Ovog trenutka kada sam nakon trenutka koji sam iskoristio, kad kažem trenutak mislim na otkucaj srca i nemojmo to da zaboravimo...kada nakon onog otkucaja srca koji sam zloupotrebio čineći nekome, ili ružnu reč ili neki zločin, ili nasilje kao vrhunac svega lošega u toj hijerarhiji zla, koje je Bog dozvolio da bi nas iskušao kako mu se odazivamo, ja sledeći otkucaj srca, na tom istom mestu, da mi iste stvari, ova flaša, ovaj mikrofoni, vi tu kao zasvedočite, e nakon učinjenog zla pokajao se i vratio se na pravi put. Jer Bog nije stvarao anđela stvarajući čoveka nego je stvarao čoveka koji može da bude niži i koji može da se uzdigne toliko da ga anđeli koji su savršeni od njega ali ne mogu da greše, blagosiljaju. Ja molim Svevišnjega stvoritelja da ovaj naš glas se pojavi u svojoj odlučnosti, da one koji su činili zlo... ljudi mi to moramo da uradimo kao predstavnici verskih zajednica ako smo verujući jer se taj rat vrlo često nazivao verskim. Mi znamo da ne može ništa da bude versko ako je tako loše i tako pogano. Ne može da bude versko, ne može da bude Bogom produhovljeno ali su ljudi to nazivali... mi kažemo da to jesu zverski ratovi ali nekada se i desi da nam u kuću dok uživamo u svom porodičnom miru da nam neko hoće provaliti i da nam uništi to, i da nam uzme, i da nam siluje i tako dalje. I onda kukavica će se povući i kazati „ja nemam oružje da se branim“, a onaj koji hoće da odbrani to svoje na pravdi, možda će i golim rukama ubiti nekoga. Tog trenutka ako ga taj pljune, a samo navodim jedan primer iz života verujućih, ako ga taj pljune, ako mu se poveća onaj bes zbog toga što ga je po sujeti udario jer ga je pljunuo, taj čovek mora da se vrati i da kaže „ne, do malopre sam hteo zbog toga što si ušao u ovaj moj dom nepozvan da siluješ, da ubiješ, da ukradeš i tako dalje, pa sam morao da se branim ali onog trenutka kada si me pljunuo, pa po mojoj sujeti, ne“. I onda je čovek ostavio... a onda je ovaj zabezeknut tom situacijom postavio stvari u svome životu na svoje mesto. Mi ovom inicijativom kojoj se pridružujemo želimo da stvari stavimo na svoje mesto i da one koji pregone u optuživanju jednog naroda jer su sunarodnicima učinili tako nešto, sačuvamo od tog *over reaction*, od tog preteranog zulumu koji ide u drugi zulum, upravo da kažemo STOP svakoj daljoj zloupotrebi istorije, žrtava u jer kako je bilo ratnih profitera bilo je i onih koji su bili predratni profiteri, pa su nas uvukli u ovo ratno, a ima i onih koji su posleratni profiteri. Da nas Bog sve zajedno sačuva tih ali prvenstveno zlobe tih zlobnika, prvenstveno da nas sačuva zlobe da mi ne idemo takvi. Jer mnogo je žrtava koje su se kasnije poistovetile sa onima koji su činili nasilje.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala. Jel' možemo posle pauze?

Yitshak Asiel: Dakle evo za kraj, kad smo već pominjali Avrama, ono čujemo mesto kada Avram pita Boga, „pedeset?“ Pa ako ima pedeset pravednih „zašto ćeš da uništiš?“ Pa četrdeset pet i tako dalje, pa ide nazad do deset i nije išao dalje od deset zato što je tamo bila njegova rodbina, a Avram se zauzimao za princip, nije se zauzimao za rodbinu, a tih deset to je otprilike jezgro zdravog društva da bi Bog mogao da da milost na veresiju da tih deset posle prošire to zdravo jezgro. Jedno drugo pitanje bih postavio ovde pošto smo uglavnom manje više teolozi. Bog ide da uništi Sodomu i Gomoru ali još uvek on želi da Avram razgovara sa njim. Zašto? Zato što Avram mora da poduči generaciju koja dolazi posle njega, to Tvorac i kaže, „ja znam da ćeš ih učiti pravdi i dobrim delima“, on zapravo želi da sluša da je Avram advokat dobra, da je Avram advokat pravde bez obzira što je Tvorac odlučio da uništi ta dva grada. Bez obzira na situaciju, bez obzira što se svet ismejao i kardinalu Kuhariću i patrijarhu Pavlu još uvek je naša dužnost da postupimo kao što su oni postupili. Ja mislim da je to velika stvar i to je taj trenutak, to je ta sekunda. Dakle oni su uspeli, oni su rekli. To što su bili ismejani to je drugo. Na kraju krajeva svi znate, imate kod proroka Isaije, kaže „doći će vreme kada će oni koji budu činili dobro biti smatrani budalama“. Pa ja više volim da sam na strani tih budala nego da sam na strani ovih drugih. A cena jeste velika. Evo toliko.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Asiel. Nemate ništa protiv da posle vi kažete. Predlažem da sada idemo na pauzu da se malo odmorimo i da nastavimo. Pauza će biti petnaest minuta ako nemate ništa protiv, da bismo bili malo efikasniji.

Pauza

Milanka Šaponja Hadžić: U ovom drugom delu malo ćemo vas upoznati šta je do sada urađeno u ovoj inicijativi ali pre svega kako se došlo do REKOM-a i zašto je u stvari REKOM potreban. Nekoliko reči će nam reći Dejan Kožul regionalni koordinator u Fondu za humanitarno pravo. Izvoli Dejane.

Dejan Kožul: Dobar dan svima. Želim da vam zahvalim što ste se u ovakvom broju odazvali pozivu za ovaj skup za koji smatramo da je jako, jako važan. Ovde sam da predstavim „zašto regionalna komisija“ ali bih pre toga samo par reči da kažem zašto mislimo da ste nam vi jako potrebni. Po raznoraznim istraživanjima isto tako raznih verskih zajednica, bez obzira da li je reč o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Katoličkim crkvi ili Islamskoj zajednici, broj vernika u zavisnosti naravno od država o kojima govorimo dostiže čak neku cifru od 80, 85 posto. Isto tako znamo da su žrtve kojima se ova Koalicija prevashodno bavi do sada u najvećem broju slučajeva ukopavane sa svim religijskim i verskim obeležjima i zato smatramo da je vaša uloga i pomoć u ovoj našoj inicijativi za osnivanje regionalne komisije presudna. Presudna ja kako bi upravo došli do one tačke, a to je, kako je Drago Pilsel rekao, „valja hteti nemoguće kako bi dostigli moguće“. Za početak da vam kažem par osnovnih stvari oko same inicijative i zašto smatramo da je regionalna komisija najvažnije, odnosno ključno rešenje. Do sada je bilo raznih pokušaja da se formiraju raznorazne komisije koje, em nisu radile posao kako treba, ako su uopšte započele svoj posao, i postoji taj problem koji smo ovde u nekoliko navrata spomenuli, političke prirode. Činjenica da nacionalne komisije teško da bi imale tu vrstu legitimiteta, da bi ti rezultati sa kojim bi oni sa istraživanjem izašli, bili sa druge strane prihvaćeni, a upravo ti rezultati su nam ključni kako bi se ta spirala zla koja ovde svaku generaciju poslednjih nekoliko stotina godina dotiče, to je dakle činjenica da ovde ne postoji generacija koja nije preživela makar jedan rat, ti podaci su mislim ključni da bi mi mogli da krenemo jedan korak dalje. Govorim naravno o podacima o broju žrtava. Ja sam juče imao prilike da razgovaram sa porodicama koje danas odlaze u Zagreb na identifikaciju svojih očeva, sinova i negde zajednički stav svih njih između ostalog, koliko god da je to jedan tužan trenutak, za njih je i sretan. Jer mi ovde i dan danas pričamo o 17.000 nestalih ljudi, a broj žrtava, u zavisnosti naravno od države koja ih prezentuje varira i to je jedno seme zla kojem mi moramo stati na kraj kako se ne bi ponovila ponovo generacija za 20 ili 30 godina kojoj će se nešto slično desiti. Ono za šta je ova regionalna komisija bitna i za šta se Koalicija zapravo zalaže je da mi u stvari postanemo neka vrsta platforme žrtvama koje postoje na ovim krajevima jer dosadašnje iskustvo i na suđenjima i na raznim saslušanjima, žrtve nije stavila u prvi ili drugi plan i bili su u principu u funkciji osuđivanja zločina ili zločinca. Zato smatramo da bi sa vama, uz vašu pomoć i eventualno dakle razgovor sa svima koji su u toku ovog sukoba doživeli razne strahote, uspeli da ih na neki način nagovorimo i izvučemo podatke koji su ključni kako bi konačno izašli sa brojkom koliko, toliko realnom s kojom ne bi moglo biti bilo kakvih manipulacija i koja bi se sutra, prekosutra našla možda čak i u nekim zajedničkim udžbenicima istorije. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala Dejane. Sada... izvolite gospodine profesore, ostala sam dužna reč gospodinu Pilselu pre pauze. Izvolite.

Drago Pilsel: Dakle kako biti praktičan? Otprilike ovako. Većina pobožnih čitateljica i čitatelja „Glasa koncila“, većina gledateljica i gledatelja vjerskog programa Hrvatske televizije ili slušateljica i slušatelja vjerskih emisija kako na Hrvatskom radiju, tu i tamo Katoličkom radiju u Hrvatskoj i

drugim medijima, rijetko, gotovo pa nikad, nisu izravno čuli svjedočanstvo žrtve s takozvane druge strane. Na primjer „Glas koncila“, a ja to znam jer radim za katoličke tiskovine van ovog područja Balkana, preko deset godina sam bio dopisnik katoličkog tjednika koji se širi po čitavom španjolskom govornom području, zove se „Vida Nueva“ („Novi život“), vrlo važan jer je kardinal Tarankon, pokojni kardinal Tarankon, preko tog tjednika odvijao dijalog Španjolske nakon Kastru i socijalizma. Dakle katolički mediji su tu i tamo vrlo važni, vrlo relevantni. Govorim sada samo o katoličkim medijima ali mislim na sve vjerske medije, svih vrsta. Ponavljam, gotovo nikad ili vrlo rijetko se u tim medijima čula druga strana. Naravno čitateljica ili čitatelj „Glas koncila“ je čuo o stradanjima u Vukovaru, Ovčari, Almašu, Erdutu, a da ne govorim o Škabrnji, Nadinu i svim drugim stratištima Hrvata za vrijeme agresije na Republiku Hrvatsku. Ali bi bilo fer, ako prihvaćamo jedinstvo žrtve, bilo bi fer da u „Glasu koncila“ izađe reportaža o žrtvama iz Medačkog džepa. Bilo bi potrebno da katolički prosječni čitatelj sazna da su Hrvati nabili na kolac srpsku staricu 1993. u Medačkom džepu, u septembru '93. godine nedalako od Gospića. Dakle ta vrsta interakcija informacija se mora dogoditi. Prvi korak da se to dogodi jest da svaki poštenu izdavač, urednik, novinar na svom vjerskom mediju, svejedno bilo to katoličke provinijencije, pravoslavne provinijencije... Da li govorimo o časopisu „Pravoslavlje“, da li govorimo o „Glasu koncila“, da li govorimo o portalu koji vaš mešihat verovatno ima, nekakav ili nekakvo glasilo, da li govorimo o portalima ili manjim časopisima protestantskih zajednica... Imam jednu lošu vijest za protestante, verovatno je stigla do vas. Umro je naglo od srčanog udara u ponedjeljak doktor Davirin Peterlin, sprovod mu je sutra u 10 ujutro na Mirogoju na krematoriju, to je jedan vrlo vredan ekumenski radnik. Dakle i ti recimo baptisti imaju nekakav portal. Gotovo da nema danas vjerske zajednice koja drži do sebe, a da nema portal. Što vas košta, dragi prijatelji da stavite link na REKOM gdje će se žrtve javljati, gdje će se bez obzira na nacionalnost, bez obzira na vjersko opredjeljanje, svejedno jesu li vjernici, ateisti, agnosticici, što god već, što vas košta da napravimo ono najmanje, onaj prvi korak, a to je linkovanje vaših veb stranica, vaših medija... objaviti vaše stranice, otvoriti etar vaših emisija da se čuju izvorne priče žrtava. A ne da kroz sito i rešetno moramo čuti što je Nataša Kandić ili ne znam tko u Srbiji uspio iskamčiti kao izveštaj na temelju Specijalnog suda za ratne zločine ili ne znam što već. Dakle informacija, izvorni glas stradalnika jedva jedvice se probija do širih masa. I prvi korak, ja mislim da bi to mogao biti nekakav naš prvi zaključak jest da ćemo se međusobno linkovati, svi na sve. A posebno svi vi na REKOM. To je moja prva sugestija, imaću ih više tijekom dana.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Pilsel. Predlažem da sada vidimo video zapis sa konsultacija sa verskim zajednicama koje su održane u Hrvatskoj.

Dokumentarni zapis sa konsultacija s verskim zajednicama u Hrvatskoj

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala tehnicima na prikazivanju filma. Sada će vam se obratiti Nataša Kandić koja će vam reći malo više šta je Inicijativa za osnivanje REKOM-a do sada uradila. Izvoli Nataša.

Nataša Kandić: Kada smo 2006. godine, mislim na nekoliko organizacija za ljudska prava, počeli da razgovaramo kako zapravo prevazići probleme i nedostatke suđenja za ratne zločine nismo mogli zamisliti da će doći trenutak kada će u raspravu o prošlosti, potrebi suočavanja, uključiti i religijske zajednice. Počelo je tako što smo videli da postoje ozbiljni nedostaci u suđenjima za ratne zločine, pre svega na nivou svedočenja i uloge žrtava. Vi svi znate, pratite to, ne samo neposredno nego to se može videti i na televiziji i u filmovima, uloga žrtava svedoka je da pomognu sudu da utvrdi odgovornost optuženih. Sud i sudsko veće imaju pravo svakog trenutka da prekinu svedoka žrtvu i onda kada priča o najtežim trenucima svog života. Uloga žrtava u

suđenjima za ratne zločine je veoma, veoma zahtevna i teška i to je nas podstaklo da razmišljamo o iskustvima drugih i da vidimo koliko je moguće neka dobra iskustva primeniti i u našem slučaju. S tim što smo definitivno, već na samom početku razgovora, bili sasvim sigurni da primera kao što je bivša Jugoslavija nema, da bi u našem slučaju bila potrebna regionalna komisija i zato što je taj rat imao regionalni karakter, sve je išlo preko granica, danas su žrtve iz jedne države, u drugoj, počinioci vrlo lako prelaze granice i skrivaju se od pravde. Godinu i po dana je trajala naša rasprava dok se nismo složili oko toga da je potrebno da napravimo široku regionalnu javnu raspravu, da uključimo brojne grupe civilnog društva, ne samo organizacije za ljudska prava, ne samo mladih nego da uključimo udruženja žrtava ali takođe da uključimo organizacije branitelja, veterana, izbeglica, raseljenih. Naravno mislili smo i na verske zajednice i da zapravo svi zajedno pokušamo da sprovedemo regionalnu raspravu koja bi odgovorila na pitanje kakvo to regionalno telo treba da bude. Naravno, shvatili smo da moramo da napravimo koaliciju. U oktobru 2008. godine u Prištini, na Trećem regionalnom forumu za tranzicionu pravdu, formirali smo koaliciju koja je tog dana, 25. oktobra brojala 100 organizacija za ljudska prava i udruženja žrtava. Od tada do danas održali smo 75 skupova na kojima se razgovaralo o potrebama i očekivanjima i žrtava i društva u odnosu na prevladavanje prošlosti, na kojima se razgovaralo o elementima, komponentama i osnovnim aktivnostima naše zamišljene regionalne komisije koja bi se bavila ratnim zločinima i žrtvama, na kojima se razgovaralo takođe o tome kako, na koji način zapravo formirati to telo, dati mu moć, izabrati članove koji će imati ugled u svim državama bivše Jugoslavije, koji će biti odani samo činjenicama i zakonu, koji će biti imuni na bilo koje političke interese i uticaje. I sada znači sa tih 75 skupova u kojima je učestvovalo oko 5.800 učesnika iz raznih grupa civilnog društva, mi smi danas u fazi kada imamo prvi nacrt mandata regionalne komisije. I upravo u vezi sa tim potrebno nam je sada mišljenje, komentari, predlozi za promenu, izmene nekih predloga svih onih koji su do sada učestvovali ali i novih grupa i aktera iz civilnog društva kako bismo došli do modela komisije. Prema našem planu on bi trebalo da bude predstavljen 10. decembra 2010. godine na Regionalnom forumu za tranzicionu pravdu u Sarajevu, a potom, početkom sledeće godine intenzivno u aprilu i maju 2011. prikupili bismo milion potpisa građana podrške za osnivanje regionalne komisije. Prvog juna 2011. godine, potpise sa modelom kao osnovnim dokumentom, proizašlim iz javne rasprave, predali bismo parlamentima u regionu. U dosadašnjoj raspravi, većina učesnika smatra da komisija mora da pomogne u razrešavanju sudbine nestalih i da taj najteži problem, nerazjašnjena sudbina 16.000 ljudi mora da bude razrešena, masovne grobnice moraju da budu otkrivene, posmrtni ostaci identifikovani i samo na taj način društvo može da pokaže svoju brigu prema porodicama koje još uvek tragaju, obilaze pragove institucija, raznih komisija, čekajući da i za novac dobiju informaciju o tajnim grobnicama. Što se tiče osnovnog cilja koji bi bio u osnovi komisije, svi se apsolutno slažu da komisija treba da utvrdi činjenice o svim ratnim zločinima i da mora da napravi poimenični registar ljudskih gubitaka. Znači imenom i prezimenom popis ne samo žrtava ratnih zločina nego i onih koji su stradali u vojnim akcijama i borbama i tome treba, tom registru, dodati i postojeći registar koji je dosta kredibilno utvrdio Međunarodni Crveni krst. To bi naravno bilo prvi put u istoriji Balkana da pored demografskih procena stoji i poimenični registar ljudskih gubitaka i naravno registar žrtava ratnih zločina imenom i prezimenom. Sada dolazim do toga, i tu je jako bitno i važno vaše mišljenje, da vas samo podsetim da smo danas počeli skup tako što je najmanje nas dvoje pomenulo i molbu nadbiskupa Hočevara da razgovaramo i o tome da li su činjenice dovoljne za stvaranje činjenično kredibilnog zapisa ili je neophodan taj posao, rad stručnjaka i komisije na utvrđivanju uzroka. I u vezi sa tim hajde da kažem da veliki broj učesnika smatra, naravno svi su saglasni oko činjenica ali da komisija treba da ima i taj zadatak da utvrdi uzroke rata, ratnih zločina, kontekst u kojem su se zločini događali. I u vezi sa tim kontekstom onda se postavlja pitanje vremenske nadležnosti komisije. Danas je gospodin Sitarski upravo to pomenio i sad je trenutak i prilika da da kažem koji su to zapravo stavovi učesnika javne rasprave. Većina smatra da nije dobro ići u daleku prošlost, da tradicija i kultura Balkana je vrlo opasna, da bismo to

tako završili do Kosovske bitke i nikada se ne bismo izvukli zapravo iz rasprave o tome koje je to vreme koje treba da pokriva komisija u vezi sa kontekstom i utvrđivanjem uzroka. Radna grupa koja sumira sve ove naše rasprave, predloge, komentare, primedbe, ona je pre dvadesetak dana predložila i založila se da to bude 1980. godina i da je to dovoljno vreme za postavljanje dobrog okvira konteksta, backgrounda dovoljno za razjašnjenje uzroka rata. 1980. godina je godina početka raspada bivše Jugoslavije, to je godina u kojoj je umro Josip Broz Tito i tu se istoričari iz postjugoslovenskih zemlja svi slažu da tada intenzivno počinje dezintegracija nekadašnje Jugoslavije. I naravno, ono što radna grupa posebno naglašava, a to je da je to ta godina koja neće iziskivati da se komisija, REKOM, bavi utvrđivanjem odgovornosti na bilo čijoj strani. Počinje proces na čitavoj teritoriji i radna grupa smatra da je to najlakše za postizanje celokupnog cilja, da se na kraju dobije činjenični potpuni zapis o neposrednoj prošlosti. Postoje ozbiljne dileme oko jednog cilja o kojem smo danas jako puno razgovarali, o kojem ste vi razgovarali i o kojem ste rekli da je to jedan neohodan proces. Reč je o procesu pomirenja, o tom procesu kako bi trebalo da teče, da li to treba biti cilj ove regionalne komisije, na koji način bi se do njega došlo, koji su to instrumenti koji omogućuju da se stvarno jednom dogodi pomirenje i šta zapravo znači pomirenje. Jako puno je bilo onih kojima ta reč pomirenje smeta. Ja ne mogu da izdvojim učesnike iz određene regije, i kažem da oni imaju taj problem sa prihvatanjem tog termina -široko je rašireno među običnim ljudima zato što oni polaze od toga da se oni nisu svađali, oni nisu ti koji mogu da mire političare, oni ne misle da komisija treba da se bavi mirenjem između etničkih zajednica, između pojedinaca. Ali polako, vremenom, jednom laganom i vrlo razložnom raspravom o tome šta je zapravo taj proces pomirenja, došlo se do definicije pomirenja koja je prihvatljiva za sve učesnike, da je zapravo pomirenje dugoročni proces, da ne može neko zacrtati da će stvoriti taj proces pomirenja, on treba da bude rezultat. Rezultat komunikacije, rezultat saradnje, rezultat stvaranja poverenja, rezultat vraćanja poverenja među ljudima i da zapravo se u međuvremenu događa nešto drugo, u međuvremenu se, kako oni vide, događa socijalni proces u kojem se gradi klima saosećanja, solidarnosti i polako unosi u taj vrednosni sistem potreba i vrednost poštovanja žrtava, posebno žrtava iz drugih etničkih zajednica, zajednica koje su svih ovih godina viđene kao pripadnice neprijateljske strane. Ono što bih vas ja zamolila je da obratite pažnju na to kako obični ljudi u ovim našim raspravama, to su uglavnom obični ljudi, tu nema na žalost mnogo intelektualaca, biznismena, to su uglavnom ljudi koji su izašli iz ovog rata i ostali još uvek na marginama, raseljeni, sa jako velikim povredama, patnjama, upornom potragom za posmrtnim ostacima ali takođe traganjem za činjenicama i sa jakom potrebom da znaju šta se dogodilo i zašto se dogodilo i oni učestvuju koji bi voleli da vide da su oni nekome bitni, da su bitni onima drugima, iz one druge etničke zajednice i da su na vlasti političari kojima je važno da donesu, da se dođe do pravde za žrtve. U tim našim raspravama učestvuju žrtve, porodice žrtava i rekla bih da smo mi uspeli da razbijemo granicu među njima. Čuli smo danas i to je stvarno poražavajuće zato što je u velikoj meri tačno da za političare u jednom trenutku prestaju granice ali da za žrtve ostaju granice i da one ne komuniciraju, ostaju zatvorene. Ono što vidimo svi koji učestvujemo u ovoj javnoj raspravi je da to može, korak po korak, da se menja, velikom upornošću i pokazivanjem, stalnim ispoljavanjem saosećanja prema žrtvama, to može da se promeni. Mi danas u ovim raspravama imamo žrtve iz svih etničkih zajednica, iz svih društava, država, oni sede zajedno i kao da ne veruju da su u stanju da oni ravnopravno učestvuju u oblikovanju regionalne komisije. Sve primedbe koje vam ja govorim, dolaze od njih. Oni su po prvi put na ovim prostorima pozvani kao vrlo kvalifikovani da upravo oni učestvuju u oblikovanju te komisije. I taj zadatak oni obavljaju zbilja na jedan vrlo odgovoran način i na vrlo kompetentan način. Danas mi imamo predloge koji će se sasvim sigurno će se naći u finalnoj verziji modela. Ja neću da vas informišem o predlozima o drugim elementima regionalne komisije, za to ima vremena. Nama je jako važno vaše mišljenje u vezi sa ciljevima i zadacima o kojima sam ja sada govorila na osnovu javne rasprave i o tome kako vi vidite to pomirenje zato što će za sve učesnike budućih konsultacija biti vrlo važno da znaju i vaše mišljenje o tome. Naravno, mi ćemo i vas, a i druge učesnike ovih konsultacija o današnjoj

raspravi upoznati tako što ćemo svima poslati izvode iz tog transkripta i gde god su tamo vrlo konkretni predlozi koji se tiču elemenata regionalne komisije, njenog mandata, nadležnosti, ciljeva i zadataka, mi ćemo to posebno izdvojiti i to će biti važno ne samo za radnu grupu koja sumira sve ove rasprave nego i za sve učesnike, upravo zbog toga što je za njih odnos verskih zajednica prema inicijativi fokusiranoj na glas žrtava veoma važan. Ja ću s ovim da završim s tim što se nadam da sam uspela da vas podstaknem da nam pomognete u oblikovanju tela koje bi moglo da donese dobrobit ne samo žrtvama, ne samo društvu nego i budućim generacijama sa tim nasleđem činjenica umesto samo nasleđem ratnih zločina. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala Nataša. Sada ponovo imate reč. I zamolila bih vas samo da se fokusiramo na probleme koje je predložila Nataša. Naravno nove ideje možete i vi samo gospođa Marijana Ajzenhol se već javila, pa molim vas izvolite.

Marijana Ajzenhol: Hvala. Ja bih volela da se zahvalim organizatoru i svima prisutnima, zaista mislim da je ovo važna tema i važno je okupljanje ljudi, dobronamernih ljudi sa istim ciljem, a to je da u stvari živimo normalno. Jer ukoliko se mi ne suočimo sa izazovima oko nas i sa prošlošću zapravo, ma koliko sezali daleko ili bliže i dalje, teško je živeti normalno. Biću vrlo konkretna. Mislim da je hrišćanstvo vera ne samo knjige nego vera živoga Boga, u živoga Boga. A vidljivi znak toga jeste molitva. Molitva preobražava ovaj svet. Mislim da bi se sa ovoga skupa, zapravo ja bih jako volela da sa sa ovoga skupa pođe inicijativa, a da bih ja podržala tu inicijativu ja sam sa ocem Jakovom Fajferom razgovarala maločas za vreme pauze, da recimo podrška vašoj inicijativi budu molitvena okupljanja verujućih ljudi Avramovske tradicije i koja, evo otac Jakov Fajfer se složio, a verujem da bi se i naš nadbiskup Stanislav Hočevar složio s tim da bude domaćin, ja evo predlažem da Jakov Fajfer bude prvi domaćin takvog molitvenog okupljanja. Kako ćemo mi organizovati te molitve to je sad pitanje crkve koja bi bila domaćin. Postoji lepo iskustvo molitvenih skupova svakog prvog petka u mesecu martu kad je Svetski molitveni dan za mir. Otac Roman Miz je ove godine bio domaćin takvog okupljanja kada se verujući ljudi okupe, otac Anton Rojc, sećate se dok ste bili ovde mi smo zajedno išli i podržavali tu molitvu, to je vidljivi znak ljudima, laicima, kleru, svima, da se uključe i podrže ideju. Mislim, volela bih, kad bi potekla inicijativa molitvenog okupljanja za žrtve. Posve dalje, uz iskrenu molitvu i čistog srca, naravno ja mislim da možemo da dotaknemo... Jer ovo je sve jedan proces, dakle ovo bi mogla da bude podrška vašim naporima koje činite.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospođu Marijana, to je izuzetno zanimljiva ideja. Gospodin Vukašin Milićević. Izvolite.

Vukašin Milićević, glavni i odgovorni urednik radija Arhiepiskopije beogradsko karlovačke „Slovo ljubve“, „Reč ljubavi“, jel'te. Uvaženi gospodin Pilsel je već veoma sažeto i jako precizno izrazio nekakve temeljne stavke i postavke hrišćanske antropologije koji nam osvetljavaju neki stav koji hrišćani imaju ili koji bi trebalo da imaju spram ovako važne inicijative, a to ja ne bih ponavljao i ne bih ulazio u neku više teološku diskusiju. Naime naravno, jasno je da je sa pozicija Novoga zaveta koji je osnova vere nas hrišćana apsolutno nikakvo nasilje se ne može opravdati jer ljubav koja je konačno jedina definicija Boga koju nam donosi Novi zavet ne samo da ne traži i ne pruža se na tuđe kako kaže apostol Pavle već neće ni svoje, dakle ne traži ni svoje. Tako da žrtva sa tačke gledišta hrišćana nije samo nešto što se dešava nekome, već nešto što bi trebalo da se odigra u svima nama. Proces identifikovanja sa žrtvom je proces kojim praktično postajemo i utemeljujemo se kao hrišćani. Ali naravno, naša dela i reči često nisu u skladu sa onim što često verujemo i hvala Bogu što je tako jer smo mi promenljivi tako da mi možemo da se približavamo tom uzoru koji predstavlja naša vera samo i jedino ukoliko smo iskreni sami prema sebi. Ukoliko nismo iskreni onda imamo po sredi ono što Novi zavet naziva licemerjem, a mi jesmo svi, makar ja mogu u svoje

lično ime da kažem bili često i jesmo licemerni kada je u pitanju odnos prema drugim žrtvama. Imao sam prilike poslednjih desetak godina da učestvujem u više lokalnih i regionalnih inicijativa koje su se bavila pitanjem pomirenja i mogu da pohvalim ovu, barem to je moj prvi utisak, kao najozbiljniju i najsvesniju prosto konteksta u kome se nalazi, a verovatno je to činjenica da su je pokrenuli ljudi iz ovog regiona koji su prosto najsvesniji problema. U vezi sa Inicijativom, ja bih se uprkos opravdanosti razloga koji ste naveli kada je u pitanju definisanje vremenske tačke od koje treba da počemo, to je 1980. godina, smatram da jesu opravdani razlozi, ali smatram da su još opravdaniji razlozi da se opredelimo za princip koji postoji u međunarodnom pravu i koji postoji uopšte u pitanjima koja se tiču ratnih zločina i ne samo ratnih zločina nego zločina uopšte - to je da zločini protiv čovečnosti ne zastarevaju makar u meri u kojoj su dokazivi, a zločini počinjeni u ovom veku jesu dokazivi. Iako ne postoje svedoci, postoje arhive i tako dalje, postoje čak i fotografije. Genocid nad Jermenima je za to jako dobar primer. Ne govorim ovo samo zbog Jasenovca, govorim i zbog politike Kraljevine Jugoslavije prema Albancima recimo na Kosovu i svega onoga što je vezano za kraj Prvog svetskog rata, a što se direktno tiče i može da baci nekakvo dodatno svetlo na problematiku vezanu za Kosovo i Metohiju danas, ne znam, da ne idemo dalje sada. Dakle ukoliko se bavimo i kontekstom, a ne samo statistikom to je da tako kažem blagosloveno, da prosto imamo statistiku iz koje ćemo da donesemo nekakav zaključak. Ukoliko se bavimo kontekstom, kontekst je onda suviše uvezan. Postoje i dalje ljudi koji su preživeli Drugi svetski rat, znači članovi porodica to nisu i dakle koji se sećaju, oni su svedoci svega toga što se dešavalo. Smatram da makar na nivou stava, pa sad pitanje koliko će daleko moći da se ode da se treba držati tog principa koji postoji u čitavom svetu kada se iskreno bavimo ovim pitanjima. Takođe još jedna važna stvar, a koja može da bude od značaja za pitanje efikasnosti ovakve akcije kada su u pitanju uključivanja verskih zajednica. U nju je da se treba malo bolje, kako bih rekao, pozabaviti pitanjem nivoa predstavnika verskih zajednica i tako dalje. Smatram da kada je u pitanju najviši nivo da tada je maksimum koji možemo da dobijemo je nekakvo saopštenje i ta saopštenja su često opšta i nikada nećemo tako lako da poentiramo kao kada je u pitanju neki, neću reći niži nivo već da tako kažem malo precizniji. Ja se veoma slažem i mislim da je to jako dobro da se što je moguće više uključe crkveni mediji. Ja lično sam eto urednik jednog crkvenog medija, kod nas je to još uvek u pivoju kada su u pitanju elektronski mediji, ali smatram da ima prostora i da je to dobar put da se utiče kako, da kažem na više strukture u verskim zajednicama, tako na one, veoma uslovno rečeno, niže, bolje da kažemo šire. Takođe smatram da bi trebalo u ovaj proces uključiti, opet radi efikasnosti i akademske zajednice u okviru crkava. Danas sam čini mi se čuo neki uzdržan stav u vezi sa saradnjom. Saradnja je danas veoma intenzivna, recimo između hrvatskih bogoslovskih fakulteta i našeg Bogoslovske fakulteta u Beogradu, pa prosto mislim da bi iz toga trebalo izvući nekakvu pouku jer u čemu je stvar? Ja mislim da je suština naći ljude koji su motivisani da se ozbiljno ovim pozabave u verskim zajednicama. Ako imate aktivnog člana verske zajednice koji je možda pri tom na nekoj odgovornoj poziciji, koji je aktivan, koji je lično zainteresovan iz perspektiva sopstvene vere i sopstvenog pogleda na život da se bavi ovim pitanjima, onda prosto čitava stvar postaje mnogo efikasnija i onda je mnogo lakše doći da tako kažem do najvišeg nivoa. Naravno za naš kontekst to se pre svega tiče, u zavisnosti od države dakle većinskih verskih zajednica, naravno pretpostavljam iz vaša perspektive možda ide teže, jako je to čudno uspostaviti nekakav kontakt iz milion razloga, ne želim u to da ulazim ali mislim da bi ovo mogao da bude nekakav dobar put na regionalnom nivou, prosto da to bude neki moj predlog i naravno želim da izrazim svoju bezrezervnu ličnu podršku ovoj inicijativi i da kažem da će u meri u kojoj je to moguće i u kojoj vi nađete za shodno i sam se angažovati.

Milanka Šaponja Hadžić: Gospodine Milićeviću, pre nego što vam zahvalim molila bih vas za pojašnjenje dva pitanja. Prvo je, šta mislite koji bi to period trebalo da se uključi, a drugo, nisam sigurna da sam vas razumela u ovom delu kad ste govorili o efikasnosti uključivanja na nivoima. Nisam sigurna da sam uhvatila na šta mislite.

Vukašin Milićević: Kad je u pitanju efikasnost dakle u čemu je stvar. Recimo imao sam iskustvo da se čitava priča zaista divne inicijative, neki od ljudi su učestvovali, ljudi koji su ovde prisutni, vezano za neko teološko osmišljavanje procesa pomirenja, bila je jedna organizacija iz Sarajeva, Abraham... prosto mislim to su stvari koje mene lično interesuju, to je neka teologija i tako dalje, ali sve su te stvari, bar pokazalo se, prilično kratkog daha jer ne postoji, kako bih rekao, nekakva stalnost u tim, kada su u pitanju verske zajednice. Da li je stvar u tome što je tu jako teško razlikovati, kako da kažem ličnu savest i savest koja postoji i neki širi kontekst savesti jedne zajednice, pa onda čovek kad razreši to sam sa sobom, prosto ne oseća nekako potrebu da se možda time nešto aktivnije bavi. Da li je to razlog ili nešto drugo. Dakle važno je da se kada je u pitanju odnos sa verskim zajednicama radi efikasnosti, kako bih rekao, stalnosti njihovog prisustva u ovakvim procesima da se uspostavi neka stabilnija da tako kažem veza. Moguće da je to, da tako kažem više odgovornost verskih zajednica ali evo govorim potpuno iskreno i otvoreno, mislim da bi to bio neki dobar put. Gospodin Knežević je mislim govorio o toj potrebi, bar sam tako ja to razumeo, da se u Srbiji danas zapravo jako teško može govoriti o nekakvoj, uslovno rečeno političkoj teologiji. Naravno, možemo da kažemo da su uzroci ne znam, različite ne znam, teološke paradigme, pa ne znam ni ja, pravoslavno, protestansko katoličku, pa iz pravoslavne perspektive to može da se kritikuje ili ne. Naravno uopšte nije stvar u tome, stvar je u tome da vreme zahteva od nas da damo konkretan odgovor na konkretan problem. Mi ga možemo nazvati političkom teologijom, ovakvom ili onakvom teologijom ali vreme prosto zahteva odgovore u vezi sa tim pitanjima. Ne vreme bezlično već ljudi koji jesu to vreme konačno. Tako da mislim da bi neki podsticaj razmatranju problema u striktno teološkoj perspektivi takođe bio značajna komponenta jednog ovakvog sveobuhvatnog procesa jer je ovo proces koji treba da zahvati celokupno društvo. Besmisleno je ako ćemo se miriti ne znam, mi sa Dorćola ili iz Gornjeg Zagreba jer tu verovatno ne postoji mnogo problema. Ali ukoliko je to sveobuhvatno društveni proces, onda bi trebalo da se usredsredi na više aspekte, a kada su u pitanju verske zajednice jedan aspekt je teologija koja je možda mnogo uticajnija nego što se misli ili može da bude mnogo uticajnija nego što se misli. Drugi aspekt je rad sa vernicima i za to mislim da je jako važno pokušati da se nešto uradi kada su u pitanju mediji verskih zajednica. Evo mogu kao neko ko je poslednjih godinu dana angažovan u toj priči, ne mislim da rezultati za početak mogu biti zadivljujući i tako dalje ali mislim da jedna inicijativa moža da naiđe na jedan, da tako kažem pozitivan prijem.

Milanka Šaponja Hadžić: Gospodine Milićeviću mnogo hvala i na prvom i na drugom delu. Vaše prisustvo ovde nam je izuzetno važno i ja se nadam da ćemo mi uspeti da proširimo i uspostavimo stabilnije kanale i našu saradnju unapredimo. Prosto neka ovo bude prvi korak. Hvala lepo. Gospodin Roman Miz.

Roman Miz: Slušajući predavanje gospođe Kandić došao sam do nekog zaključka da cela ova tema ili bolje reći ceo ovaj proces se odvija u dva pravca. Jedan je pravac istraživanje, osuđivanje, razjašnjavanje zločina u prošlosti što je svakako potrebno i određena satisfakcija žrtvama i tako dalje, a drugi pravac jeste skrenut prema budućnosti. Vi ste rekli da je na redu i pomirenje. Tu ste riječ upotreбили, mi se vrlo rado slažemo s tom rječju ali riječ pomirenje traži još neke dve podvrste. Prvo, pomirenje to bi bilo opraštanje. Moramo s time računati u budućnosti. Opraštanje, a opraštanje traži još svoju podtemu - prepuštanje zaboravu. To u svijetu postoji taj termin i takva praksa. To je veštačka stvar ali je itekako potrebna i nužna. I to se upravo, pa ne samo na hrišćanskim, uopšte verskim osnovama itekako i zahteva. Ne ono fizičko potiskivanje u zaborav ali ono svesno potiskivanje u zaborav. Tako da mnoge stvari, sećam se tih njemačkih političara koji su tako te stvari izražavali i politički i tako dalje, kada se išlo u tu Katinsku šumu pa su još i stradali pri tome. Sve je to bilo u tom pravcu budućnosti, pomirenja i opraštanja i zaborava. Jer pazite, ja sam vjerovatno ovde najstariji među vama. Kad je završio Drugi svjetski rat ja sam imao 12, 13

godina. Malo već imate danas ljudi koji o tome pamte i koji o tome uopšte nešto znadu. I možda ne bi trebalo opterećivati njihovu savjest, opterećivati njihov životonazor, pogled na život, pogled na svoga komšiju, pogled na susjedni narod i tako dalje sa ovakvim stvarima jer onda je budućnost upitna. Ona će opet proizvoditi averziju, ona će opet proizvoditi stavove koji će danas i sutra buknuti. Sjetimo se samo bratstva i jedinstva, koliko je to bilo dugo iza Drugog svetskog rata, a kako je onda, počevši od 80-tih buknuła ona ipak skrivena, skriveno osećanje neke odmazde ili osvete ili reciprocitet na neke uzvraćene mržnje i svega. **Prema tome bilo bi dobro da mi vjerske zajednice, sve hrišćanske i nehrišćanske, da upravo propagiramo ovo opraštanje i zaboravljanje.** Eto toliko.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala vam lepo gospodine Miz. Izvolite dalje.

Andrija Kopilović: Možda bi malo još dublje pošli. Dakle, čini mi se da je iz programa REKOM-a vrlo bitno, što je gospođa vrlo lepo istakla, a to su činjenice. Dakle činjenice koje bi možda konačno sve te fiktivne brojeve pomalo brisale i uz mogućnosti bilo kakve upotrebe osim istine. Dakle bilo kakve političke, nacionalne i tako dalje. Ostaće istina čak i kao registar imena, onda je konačno ipak definitivan. **Da bi to podržali iz crkvene zajednice, baš taj registar da do njega dođe, tu vidim ulogu medija, jer dužno je to postaviti. Jer to je ljekovito, kako god bilo gorko iskustvo, kako god bio veliki broj ali ljekovit. Zato što znamo da je tako i tu su i vaši i naši ali su ipak ljudi i tada će žrtve osjetiti da ih primimo kao osobe i kao ljude koji su dio nas jer je to nečiji predak, nečiji brat, prema tome ta vrednota činjenica biće potpuna.** Drugo što vidim - uloga crkava i vjerskih zajednica je ipak specifična. Ono što je otac govorio i to bi dalje potvrdio, a to je naš način, što je Miz govorio, naš način jest jedan dugi projekat, a to je proces pomirenja, to je ono što nam iz ovih činjenica **mora proizaći kao zadatak, izazov. Crkvenoj zajednici je zadatak što učiniti da tako ne bude više.** Jer se povijest ipak ne ponavlja. Prema tome bi trebali učiti iz povjesti, a to učenje bi bilo baš nekako vlastito i nama, crkvenim zajednicama jer ako je išta osjetljivo u čovjeku je savjest. Ako je iko odgojitelj savjesti, to je onda vjerska zajednica ili crkva. Onda je lakše i lakše. Zadatak je nama na osnovu toga dati jedan dulji pastoralni zadatak, a to je to uzdarljivanje u savjesti. Tu jesam za onaj termin čišćenje pamćenja samo što se istorija ne može očistiti od činjenica. One ostaju i dalje činjenice, nezaboravne. **Pitanje je samo kojim se pristupom te činjenice prenose na generacije dalje i dalje. Dakle treba posjetiti memorijalni spomenik gdje se nešto dogodilo ali je vrlo pitanje kojom intonacijom se prenosi sjećanje, da li je to čin počasti ili je čin neke nove lekcije... prema tome na nama je, to su partneri sa civilnim društvom pa čak i sa državom, da se takvi projekti rade u kojima ima pozitivan impuls, da ga jednostavno, to činjenica, to se dogodilo, to žalimo ali smo toga sviesni... ovako nikad nećemo. Otprilike u tom kontekstu dakle mislim da je vrlo važno da se stvori takav mentalitet.** E sada, takva odluka kao što je recimo ova, da bude način kao što smo sada rekli, da bude proces pomirenja u smislu... to i činimo, pazite, susreti nas svih puno puta budu vrlo bratski. Ali sad bi trebalo ovoj stvari nakon činjenica bi trebalo paziti ovu stvar. Vi kažete i sami smo sjedili zajedno, de fakto su nadišli razinu osvete, pa su sjeli zajedno razgovarati, pa to je već opraštanje. Dakle to je način na koji su se izdigli na jednu kategoriju višu, a to nije po pitanju osveta... dakle to je već praštanje. Iz toga slijedi ono što je gospođa rekla, mi smo tu u crkvama i zajednicama dužni takve akcije podržavati molitvom. Ako mi u Boga vjerujemo, a vjerujemo onda moramo računati na njegovu dimenziju. Bez obzira da li je neko vjernik ili nevjernik, mi kao vjernici ovako izražavamo, ovako molimo, ovako podržavamo, naša molitvena podrška je vrlo bitna. Na vlastiti način. Tako da mislim da je taj proces dakle koji je posredstvom pomirenja je naš rekao bih specifikum, zato mislim da možete staviti ovdje u vaš projekat šta god, ali me zanima šta je naš stav. Ja vidim kao crkvu, kao dio crkve sebe ili pastoral svoj u toj službi. Dug je put do procesa liječenja rana koje su nastale oko ovih stvari. Dakle ko će izliječiti te rane? Onaj na čijim bi pozitivnim, poštenim, boljim, savjesnijim, molitvenim i tako dalje... To sve, I završiću, slažem se s ocem, jako je dobro. **Ako idemo na najveću razinu, znači hijerarhijsku suradnju, nećemo daleko**

otići. Zašto? Treba radnika. Znači da onda ta dotična verska zajednica ili crkva, odabere, pošalje, delegira ili se sam nađe ko je za to zapaljen, ko gori na tu problematiku i može raditi. I taj da onda da svoj doprinos u ime te crkve, vjerske zajednice koju predstavlja recimo par ljudi u suradnji sa REKOM-om. u tom smislu vidim potpuno pravilno da moramo spustiti, ne nivo ni stručnoga ni dobroga, nego jednostavno hijerarhija ima svoje zadatke i treba je poštivati. Jasno niko neće odmah bez njihovog blagoslova ali činjenica je ta da slobodno u jednoj asocijaciji pomažemo... Oprostite bio sam malo dugačak.

Milanka Šaponja Hadžić: Oprostite, gospodin...

Roman Miz: Od 3. do 5. juna u Ostargonu kod Budimpešte je trebao biti trodnevni skup na koji sam bio ja pozvan i bili smo trojica iz Srbije. To znači iz Novoga Sada i iz Vrbasa, kalvinski i reformatski sveštenik, rimokatolički i ja na taj skup upravo o pomirenju. Ja ne znam da li vi to znate, jeste li bili pozvani, to je pomirenje na celom Balkanu. To rade Nemci, nemačka... sad kakva je to institucija nemačka ja dobro ne znam, neću vam sada moći reći kako se zove, mislim neka gospođa Lukač ako ste kad čuli za takvu gospođu, ona je sa mnom razgovarala, ona je meni pisala, poslala meni programe. Tamo je možda bilo učesnika koliko nas ovde, oko pedesetak sa citiranim svojim predavanjima ali se nije održao, otkazan je. Ali takav u Evropi, u svetu, upravo takav proces i takvo društvo i takva asocijacija postoji koja upravo na tome radi. To se zove Pomirenje u regiji, ovo je bilo za Balkan. I bili su pozvani iz Rumunije, iz Hrvatske, iz Srbije, iz Mađarske, iz Slovačke... malo više od Balkana je to bilo. Ali je bilo tako i to postoji. Ja vam ne mogu sada ništa reći ali bi bilo dobro da pokušate uspostaviti vezu sa tim forumom, tom organizacijom koji na tome rade. Ne toliko onu prošlost koliko budućnost. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Miz, htela bih da dam samo jednu informaciju pre nego što nam se obrati gospodin Asiel. U ovim materijalima ima pristupnica koju možete da ispunite sa potrebnim podacima, ukoliko to želite, molim vas da to popunite i pre nego što krenemo na ručak da predate ovde nama. Mi smo imali prosto vaše podatke i da biste bili i oficijelno deo ovog tela. Izvolite gospodine Asiel.

Yitshak Asiel: Vezano za kazivanje žrtava, svedočanstva žrtava mislim da ona treba da uključe i period pre početka ratnih dejstava, dakle da se vidi u kom društvu, kom kontekstu su oni živeli. Ne samo odmah da skočimo na trenutak ratnih dejstava. Zašto je to bitno? Bitno je s jedne strane da da vidimo konkretno kako smo mi uopšte došli u tu situaciju. To je vrlo bitno, ovako će ispasti malo da visi, odjedanput je ratno stanje. Zašto je to važno? Mi imamo reči koje povređuju i reči koje leče. Reči koje povređuju... moramo da ukažemo veoma bitnu pažnju u ovom procesu jer ipak smo mi živeli u jednoj socijalističkoj Jugoslaviji gde je bratstvo i jedinstvo bilo zaista kamen, moram da priznam, ja sam rođen 1944. godine, ja sam to shvatio vrlo doslovno i to je postalo deo mene i moram da priznam da sam bio prilično iznenađen tim eksplozivnim raspadom. Nešto je do toga moralo dovesti. Određena upotreba reči, to je pod jedan. Pod dva, kada govorimo o višim ešalonima i nižim ešalonima u religijskim zajednicama, viši i niži ešaloni nisu isto. U nižim ešalonima vi imate da je religija jednako nacion. To jeste jedan veliki problem za sve nas. Učenje to osuđuje ali u praksi vi imate izjednačavanje i gotovo, to je to. To je na nama, to jeste naš zadatak. Ima stvari koje mogu da se zaborave, jedna stvar je zaboraviti, jedna stvar je setiti se. Ljudska priroda je takva da mi potiskujemo te stvari, evo ljudi koji su preživeli Drugi svetski rat pa njihova generacija, njihova deca, dok su roditelji počeli o tome da govore proteklo je zaista puno vremena. Institut, muzej Jadvašem, on ima tu akciju - svaka žrtva ima svoje ime. I kada su pitali, imali su jednu vrstu ankete i postavilo se pitanje osvete. Mene je to fasciniralo da je jedna žrtva rekla, potomak žrtve, nisu žrtve samo oni koji su stradali nego su žrtve i oni koji su preživeli...Eto znači šta, „razmišljala sam o osveti, a osveta se sastojala u tome da upravo stvorimo, da radimo na

stvaranju društva sa tim vrednostima koje je nacizam hteo da uništi“. Dakle to je naša osveta. Ja sam bio duboko ushićen tim odgovorom. Znaete to je odgovor koji prevazilazi te osobine koje... normalno, kod čoveka se javi gnev i pravedni gnev, međutim to mora da se preobrazi, ako je on destruktivan, to nije dobro. Na kraju krajeva to u našim knjigama stoji. Bog je od osvete nemi. Vrlo bitna stvar. I ako pogledamo sada u ovoj godini imamo 45 godina da je Izrael uspostavio odnose sa Nemačkom. U onom trenutku kada su se Adenauer i... zaboravio sam ko je bio sa izraelske strane, mislim da je Ben Gurion susreli, naravno da je kod kuće bilo dosta protivljenja. Ali to je vizija i ta vizija je ono što nas vodi dalje. Evo toliko sam hteo, znači vezano za žrtve i kazati da oni govore i o periodu pre kao i o tom periodu ratnih dejstava.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Asiel. Izvolite. Gospodin Nikola Knežević.

Nikola Knežević: Ja bih se samo nadovezao na ono što je malopre govorio otac Vukašin Milićević, a to je da kao podršku vašoj inicijativi, da mi bogoslovi napravimo jednu inicijativu, na jednom interdisciplinarnom bogoslovskom nivou koja bi teorijski, malopre sam o tome govorio u kontekstu političke teologije koja naravno ovde uopšte nije zastupljena ili nedovoljno zastupljena, promatrala uzroke i posledice i mogućnosti pomirenja. Malopre u toku pauze sam i sa profesorom Popadićem govorio o tome da sledeći broj, to je jedna naša inicijativa, Teološkog časopisa, časopisa koji izdaje Protestantski teološki fakultet, jubilarni broj, broj 10, posvetimo upravo političkoj teologiji, kontekstualnoj teologiji i dakle posvetimo procesu pomirenja, uzroka i posledica od strane jednog bogoslovlja. I pored toga znači trebalo bi jednu inicijativu napraviti na osnovu koje bi mi bogoslovi sarađivali i na taj način podupirali ovo za čega smo mi u principu i pozvani. To je jedna stvar. Druga stvar je važno istaći da bogoslovlje kao teorija ima veoma veliki uticaj. Ne trebamo zanemariti ono što je urađeno u Južnoj Americi sa teologijom oslobođenja, dakle naš doprinos kao bogoslova u tom teorijskom smislu... vi ste govorili o tom praktično smislu, u molitvi je tu nezamenljiv. Mi moramo učiniti sve ono što je u našoj moći da govorimo o ljubavi, miru, pomirenju i da to stavimo u jedan teorijski okvir. Govorim dakle o nama bogoslovima. Znači kontekstualna teologija u ovom smislu treba postaviti jedno ključno, teoantropološko pitanje. Gde je bio čovek u Srebrenici i gde se Bog izgubio u takvom čoveku? Toliko.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala lepo.

Aleksandar Lebl: Nije važno, još nisam izgubio dobar glas. Ako sam ja dobro razumeo osnovni cilj svega ovoga jeste ono što piše: utvrđivanje činjenica o svim žrtvama rata 1991 – 2001. godine. To je osnovni cilj. E ako je tako onda bi trebalo, po mom mišljenju, neke osnovne stvari dogovoriti. Na primer šta je to regionalna saradnja, a šta je to region na koji se odnosi regionalna saradnja? Je li to ex Jugoslavija samo ili da li su to sve republike, svih šest republika i obadve pokrajine? Drugo, šta je to žrtva? Da li je to samo ubijen ili je žrtva i ranjen i zakočen i prognan i nestao i tako dalje. Znači utvrditi šta je žrtva. Treće, pa mi ne počinjemo rad potpuno iznova, nešto je rađeno u ovom smislu. Treba znači sarađivati sa svima koji su radili na tome, koji već imaju neke baze podataka. Ja znam da Crveni krst, ne znam kako se zove onaj Bosanac, Tokača, pa Veritas, pa boračke organizacije i tako dalje, oni imaju liste. Da li je to potpuno? Nije. Ali to neka polazna tačka može da bude, danas kad jednim linkom dobiješ to ime, da li ga već negde ima ili je novo i tako dalje. Znači daj da prvo dogovorimo ove polazne stvari, a onda možemo o pomirenju i o svemu, to je izvedeno iz ove baze ako se ne varam. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Nataša Kandić će da odgovori na ova pitanja.

Nataša Kandić: Zadivljena sam kako ste precizni. Tačno, dobro ste primetili da je tu vrlo važno prvo imati definiciju žrtve, pa onda šta su prioritetni ciljevi, šta su zadaci. Mi smo tokom ove dve

godine, manje od dve godine, pokušali da polako sve to definišemo i preciziramo. Tačno je da se vidi i na ovom spotu da mi govorimo o utvrđivanju činjenica o svim žrtvama. Mislimo da se od toga mora poći, da to mora biti elementarni zadatak i to je elementarna pristojnost da mi prestanemo da govorimo o raznim brojkama, a da moramo da utvrdimo činjenice o svim žrtvama. Da znamo imena tih žrtava. Žrtava, govorimo o mrtvima. Ljudski gubici se odnose uvek na one koji su mrtvi, bilo da su žrtve ratnih zločina, bilo da su u pitanju pripadnici vojske, policije i raznih drugih formacija koje pripadaju oružanim sukobima ali se to mora činjenično utvrditi i reći znači o mrtvima. Iz ovih svih podataka proisteći će i drugi brojni podaci koji će govoriti i o ranjenima, i o žrtvama torture ali to je neki drugi vid aktivnosti i podataka koji nisu u ovom trenutku za ovu svrhu najvažniji. Tačno je da postoje brojne organizacije koje su se bavile prikupljanjem podataka. Neke su prikupile vrlo kredibilne podatke ali ne postoji ništa što sve te podatke okuplja, što ih je neko klasifikovao, što ih je proverio iz više izvora da oni mogu biti potpuno provereni i sigurni. Sada neke nevladine organizacije, Fond za humanitarno pravo u Srbiji, mi radimo Kosovsku knjigu pamćenja, gotovo da smo je završili. Znači ta komisija će dobiti tu našu bazu podataka. Pomenuli ste Mirsada Tokaču. On je učinio ono što je dobrobit i što je pokazao da nije ubijeno 200 – 300.000 ljudi nego da je to oko 100.000. Sada je i Haški tribunal izašao sa istim tim podacima i to svima nama prija da nije toliko žrtava koliko se govorilo nego da je dva ili tri puta manje. I u Hrvatskoj postoji jedna organizacija koja prikuplja sve te razne podatke i mi se nadamo da pre nego što ta komisija bude osnovana da ćemo mi imati sve te podatke i predati toj komisiji. Naravno, ona će morati da nađe metodološki način kako će da verifikuje te podatke koje dolaze iz nevladinih organizacija. Ti podaci moraju da dobiju zvanični pečat. Ja lično mislim da nije teško dobiti zvanični pečat zato što svako ime i prezime obezbeđuje to. Znači ukoliko ispred brojke stoji ime onda nema razloga da bilo ko postavlja pitanje zato što to postaje činjenična istina o tom jednom pojedincu. Pomenuli ste još gde je tu proces pomirenja. U ovoj raspravi se pokazuje da treba da ide u tu sferu ciljeva, nešto treba da ide u konkretne zadatke. Naravno kad biste vi prisustvovali raspravama sa bivšim logorašima onda biste videli da je za njih strašno važno da oni budu priznati, da sva ta mesta zatočeništva budu evidentirana, da prestane ta stalna rasprava o tome da li je nešto bio sabirni centar, da li je bio logor, da li je bio koncentracioni kamp, svi oni imaju potrebu da se ta mesta definišu u skladu sa međunarodnim pravom ali da važe za sve, da znači budu prihvaćeni u regiji, da budu registrovani i prihvaćeni kao zatočeni i oni koje nije registrovao Međunarodni Crveni krst. I naravno mi mislimo da je to stvarno jako važno i da ta komisija treba da ima i taj zadatak. Onda mislimo kako zapravo obezbediti to priznanje žrtava, kako njihovo dostojanstvo vratiti. Sad smo upravo čuli da to javno svedočenje treba da ima i sadrži te elemente opisa života pre početka rata. Pa mi upravo mislimo da jedan od osnovnih izvora prikupljanja podataka, naravno osim sudskih činjenica, treba da bude glas žrtava, treba da budu njihove javne ispovesti i samo na taj način možemo da obezbedimo priznanje u regionu, da se kako neki učesnici u ovim raspravama kažu, važno je da se u Beogradu čuje šta se događalo u Vukovaru, da se u Zagrebu zna šta se događalo u Kninu i u Varivodama ali glasom žrtava, da čujemo njih. Ima ih još uvek, zato ne smemo da čekamo. I da čekamo i da onda posle 20 godina kažemo šteta što ti nismo uradili. Imamo obavezu, možemo, moramo i to je dug i prema žrtvama ali to je i obaveza prema budućim generacijama. Eto, ako sam nešto propustila... Region, da. Pa pazite, mi smo krenuli od Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Kosova, ali sada već početkom jula uključujemo i Makedoniju, a Slovenija, napravili smo već neke pripremne sastanke, početkom septembra napravićemo ovakvu raspravu u Sloveniji. Mislimo da treba da obuhvatimo ceo region, sve bivše republike, naslednice bivše Jugoslavije. I svuda postoji interes s tim štiti su civilna društva u Hrvatskoj i Srbiji, Bosni i Hercegovini, u Crnoj Gori, na Kosovu nekako zbog integritata tih sukoba i žrtava brže su prepoznavala taj svoj zajednički interes i potrebu da svi učestvuju u stvaranju jednog tela za koje smo ocenili da smanjuje tenzije. Mi neposredno vidimo koliko je manje tih tenzija među žrtvama. I sad, nećete verovati, mi sad imamo čitav pokret u ovom trenutku u odnosu na problem koji nam se javlja, mi 26. juna imamo Regionalne konsultacije sa

udruženjima žrtava u Sarajevu i žrtve sa Kosova, albanske žrtve ne mogu da dođu zato što Bosna i Hercegovina ne priznaje dokumenta kosovska i preko je, mislim 100 organizacija i udruženja, članova koalicije oni se obraćaju sada vlastima u Bosni i Hercegovini da pronađu način kako će udruženja žrtava i albanske žrtve sa Kosova da dođu na taj skup zato što bez njih čitava inicijativa gubi legitimitet. Tako da znači regionalna dimenzija, regionalni karakter, uključenost svih bivših republika i pokrajina daju legitimitet i kredibilitet ovoj inicijativi.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala Nataša. Najpre se javio gospodin Miralem Hodžić, pa gospodin Pilsel, pa ruka tamo. Izvolite gospodine Hodžiću.

Miralem Hodžić: Hvala. Ja neću dugo. Pozdravljam ovaj cijenjeni skup i Inicijativu. Izuzetno sam zadovoljan što smo došli u ovakvu situaciju da ovako možemo razgovarati. Žao mi je što nema više predstavnika većinske Srbije u Srbiji ovde jer očigledno je da mi do sada, u crkvama i verskim zajednicama u ovom periodu, a i ranije, rekao bih od 80-te, nismo radili svoj posao kako treba. Jer da smo mi radili svoj posao kako treba manje bi bilo i hodža i sveštenika i svih lica u odorama na ratištima sa mitraljezima, sa puškama, koji su davali primjer kako se ratuje, osveštavali zlikovce u ratne zločince i tako dalje. Mislim da bi nam se manje dogodilo i Srebrenica i Sarajeva, i Vukovara, i Medačkog džepa i Knina i tako dalje. Bilo, ne ponovilo se. Budemo li se vrtili i gledali neprekidno šta nam se dešavalo, nikad nećemo krenuti napred. U ovom momentu značajno je tačno uraditi ovo što je ovde napisano. **Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratova, to je najbitnije. Da ucviljeni, poniženi, maltretirani, znaju gdje su im ostale kosti najrođenijih. To je osnovni zadatak.** Druga stvar koja meni smeta. Moramo se okrenuti budućnosti i mladim generacijama. Izrodiše nam se nekakvi pokreti za koje nam je bilo nezamislivo da će se roditi na prostorima bivše Jugoslavije, pokreti koji imaju fašističke premise, koji su anacionalni, koji su protiv ljudi, koji su protiv Boga. Ja mislim da je gospodin Dejan Kožul ovde, izašao je, spomenuo zajedničku istoriju koja bi mogla da izađe jednog dana, a prvi korak je i najznačajniji, o tom se mora razmišljati za bivšu Jugoslaviju. Mora se naći 50 pametnih, 30 pametnih ljudi koji će biti u stanju objektivno da sagledaju sve što je bilo, što je prošlo i da se napiše i stavi tačka na to. Mi moramo mladu generaciju odgajati. Nama djeca ne mogu da se odgajaju da mrze ljude druge nacije, druge vjere, druge vjeroispovjesti. Muftija beogradski, patrijarh Pavle su imali odličan dogovor, prijateljevali su, pa i sa gospodinom Perkom smo imali izvanredne odnose, sa Karitasom, pomagali su one izbeglice koje su bile u Barjakli džamiji tamo, to je bilo 70 do 100 porodica tokom ratova koji su se hranili zahvaljujući Karitasu. Hvala gospodi iz tih organizacija. Nama se desi 2004. godina, Albanci su napravili rusvaj 17. Marta 2014. godine, nama su gorile džamije u Nišu i u Beogradu. Ispadosmo mi žrtve, a vjerujete još to nije otklonjeno. Ali nećemo oko toga, jednog dana će se i to izgraditi. Neprocjenjivo blago je uništeno, knjige stare 500 godina, to je istorija Beograda uništena, spaljena do temelja. Ništa nije ostalo znate, to je tragedija. Hvala Bogu nije bilo ljudskih žrtava. Ali nije bila poenta u ovome. Htio sam samo da kažem, moramo se okrenuti... tu su deca odgojena, to su deca odgojena posle 1995. godine, u toku 90-tih godina. To su djeca koja sad idu na sud, imaju 21, 22, 23 godine. Pa kakvi su oni zločinci? Pa mi smo ih proizveli. **Prema tome svi portali, svi mediji crkveni, moraju da se okrenu sebi, da pišu i o svojim problemima, a i o problemima u drugim nacijama. Mi moramo pomoći REKOM-u, REKOM mora biti pokret, a ne komisija, on mora da ima svoje ljude, ono što se kaže u svim institucijama društva, u svim vjerskim zajednicama, na svim mjestima gde se događaju krupne stvari, a najkrupnije se stvari događaju vjerujte u crkvama gde se događaju na ubama džamijskim, u vjerskim zajednicama, na misama i ne znam ni ja na kojekakvim...** Toliko.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Hodžiću. Dobra je vest da je policija u Srbiji postala mnogo osjetljivija na takve ispade nego što je to bilo pre nekoliko godina. Gospodin Drago Pilsel.

Drago Pilsel: Dopustite mi da budem malo i osoban, mislim da će bit poučno. Naime ja mogu reć onako sa načelnog stajališta da se ne smemo zadovoljiti političkim sporazumijevanjima koliko god ona dobra bila, kurtoaznim gestama, svejedno sudjelovao u njima Tadić, Josipović, ko god ili nečijim namjetanjem vlastite superiornosti. Dakle nedolazak na skup, potcijenjivanje govornika jest određeno nametanje superiornosti. Kršćanima i vjernicima svih konfesija treba manje ponosa, a više poniznosti, manje farisejske samopravednosti, a više iskrene spremnosti da se sasluša i razumije drugoga. To je načelno, a kako to pretvoriti u djelo? Ja sam se našao pred tom dilemom i zato vas molim da mi oprostite što ću biti osoban ali mislim da je to poučno. Ja sam 1991. godine izgubio brata koji je i dan danas nestali hrvatski branitelj. Znam okolnosti smrti, raskomadani su u jednoj eksploziji na moru sa još četvero suboraca ali Republika Hrvatska njega smatra nestalim braniteljem. On je raskomadani u moru, nedaleko od otoka Šipana, potonuo je na dubinu od 50 metara, ribe su ga pojele. Mojoj majci to nije bilo dovoljno, kao ni svakoj drugoj majci. I onda je moja majka izradila jedan obrambeni mehanizam koji se može svesti na to - Srbi su nam za to sve krivi. A ja sam onda krenuo ispočetka, pa sam rekao „mama, čekaj malo. Zašto smo brat Branko i ja došli uopće u taj domovinski rat ako nije to bilo zbog posljedice pogrešnog odgoja tvoga bivšeg muža, moga oca i tebe da smo mi nekakvi ustaški domoljubi koji moramo kad tad osvetiti NDH i žrtve srbijanske, židovske i ne znam čije druge urote? Sijali ste nas godinama i desetljećima tom krivom, pogrešnom ideologijom.“ Ja sam u 26-toj godini života, kad sam došao 1989. godine živjeti u Jugoslaviji, shvatio kompleksnu i široku narav rasnih zakona NDH. Tek sam danas počeo shvaćati da Jasenovac i još sedamdesetak logora smrti nisu bili proizvodi velikosrpske propagande nego su to bili proizvodi hrvatske, dapače negdje i katoličke ruke. I onda sam okrenuo priču, ja sam rekao „mama, čekaj malo. Otkud ti pravo da namećeš kompletnom srpskom narodu krivnju što si izgubila sina?“ I trebalo mi je devet godina da majku dovedem kod mojih prijatelja Srba iz Šibenika koji su izgubili nakon Oluje, izmasakriranih od hrvatske vojske familiju u selu Prokljan i da ona kaže, „joj kako mi je dobro sa ovim Srbima“. „Da mama, to su ti Srbi, to su ti isti oni koje ti optužuješ da su ti ubili sina“. I onda sam uložio, ne znam koliko desetaka tisuća dolara da oca u Paragvaju koji je kao mladić bio tjelohranitelj Ante Pavelića u Argentini uvjerim da i on isti treba odustati od tog kolektivnog optuživanja i dopustiti meni bez da mi se prebacuje krivo hrvatstvo i krivo katolištvo da se bavim ovim poslom. Dakle ako ja kažem Živku Kustiću, „Živko Kustiću, ti nemaš pravo od svetog Augustina na ovamo objaviti komentar mjesec dana nakon Oluje u „Glasu koncila“, znajući za zločine, oženjen pak sa Srpkinjom iz Niša, jer što pak da ti je žena bila Srpkinja iz Kuršumlije, nemam pojma, „bil' ti relativizirao zločine kako ih relativiziraš, da ti je recimo punica završila na kolcu u Medačkom džepu?“ Ja mu to mogu napraviti, mogu mu reć. „Nečasno je što si napisao uvodnik u 'Glasu koncila' pod naslovom 'Neviđena humanost ratovanja' kad si znao da se Srbe ubija kao zečeve nakon Oluje“. Ali ja mu to mogu napraviti zato što sam prvo pomeo pred vlastitim pragom. Sukobio se sa majkom, sa ocem i sa kompletnom hrvatskom zajednicom u Argentini. I rekao jeste, bio sam ustaški pionir, sada više to nisam. Naime ovo što mi sada radimo je pokušaj da svaka verska zajednica shvati da mora, bez obzira koliko bila ponosna, bez obzira koliko bila ranjena... imamo svećenike u Banjalučkoj biskupiji za koje još ne znamo, dobio je 50 metaka jedan svećenik, imamo još jednog drugog svećenika za kojeg tragamo za nestalima. **Dakle svaka vjerska zajednica, da ne govorimo o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, dakle svaka vjerska zajednica će uvijek naći alibi ili naći pravo da kaže nije nama sada da napravimo taj prvi korak. Ali gospodo draga o tome se radi, netko mora krenuti sa priznavanjem svinjarija koje smo napravili u ime ne znam čega već. Bez toga prvog koraka mi ćemo i dalje glumiti te opće fraze, te kurtoazije, pozivaćemo se na Pavla, na Kuharića, na Ivana Pavla II ali od toga nema korak prema pomirenju.** Ja sam napravio, ne da se pravim važan, ali napravio sam i ključni korak. Otišao sam do osobe koja je pucala na moga brata i rekao sam, „oprosti, ja sam brat onoga koga si ti ubio, iskreno ti govorim, ne mrzim te. Htio sam te samo vidjeti, da znaš da možeš vidjeti dalje bez osjećaja da te neko u Hrvatskoj mrzi zato što si ubio nekog hrvatskog vojnika. Imaš i ti neku majku, moglo je biti drugačije, mogao je moj brat ubiti tebe, a da tvoja majka žali, a ne moja majka“. Dakle **ako mi i dalje**

budemo vjerovali ili sumnjali da su fondovi morala deficitarni, nesposobni u našim verskim zajednicama, u našim institucijama, od ovoga posla nema ništa. Budimo iskreni. Hvala Nataša što si nas pozvala ali od toga nema ništa. Ako se nećemo zablatiti, ako se nećemo zakrvaviti, ako se nećemo suprotstaviti sa onima koji nas optužuju zato što smo krivi ovakvi ili krivi onakvi, od toga nema posla. Ako nismo spremni nositi žig tereta žrtve i onoga koji pomaže žrtvi od ovoga posla nema ništa. Mi moramo biti konkretni. Zato sam ja došao u Beograd. Hvala lipa.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Pilsel. Nataša Kandić je bila u veliko pravu kad je pozvala gospodina Pilsela da dođe ovde i verujem da izražavam zadovoljstvo svih ovde u ovoj prostoriji zbog toga. Hvala još jednom. Ovde je bila jedna ruka, s ove strane, izvolite gospodine. Samo vas molim da kažete svoje ime.

Sergej Beuk: Dobar dan. Pa sad jako je teško nešto smisljeno reći. Moram priznati. Veoma mi je značilo ovo što ste sada rekli, izuzetno je i malo sam zatečen, nisam očekivao toliku količinu otvorenosti od nekoga ali je čini mi se da su gosti pravi. Eto to je možda dokaz. Ja ću biti konkretan i oduzeću vam minut. Dakle pomirenje ne može biti bez dijaloga ali kakvog dijaloga. Po meni je pravi dijalog zapravo upoznavanje. Daću vam dva pozitivna i jedan negativni primer na brzinu. Pomenuo je neko danas događaj u selu Jabuci. Tamo su Romi kamenovani već nekoliko dana. Međutim ne znam da li ste primetili, u medijima se pojavila sledeća vest. Prvo, kamenovana je protestantska crkva u Jagodini, pa onda kamenovana je metodistička crkva u Jagodini, pa onda kamenovana je metodističko evangelistička crkva u Jagodini. Niti novinari, niti policajci znaju uopšte koja je to crkva. Drugi primer. I pored svih pravnih peripetija koje ima Protestantski teološki fakultet, svake godine postoji nastava iz protestantske teologije, rimokatoličke, pravoslavne i islamske teologije osnova etike. Svake godine. Otvorena su vrata za svakog ko želi to da sluša. Lokalna zajednica to već prepoznaje, postajemo prepoznatljivi već po tome što se sve teologije izučavaju i svi teolozi prosto javno zastupaju kroz ta predavanja, a ima jedan jako dobar primer... Posle 11 meseci u organizaciji Centra za empirijsko istraživanje religije organizovane su tri religiološko teološke konferencije i na tim konferencijama je prisutan teološki dijalog, religiološki dijalog svih konfesija, većine konfesija, ne uvek svih gde se govori o ozbiljnim, velikim teološkim pitanjima. Dakle ima inicijativa ali šta hoću da kažem. Bez medija, bez ozbiljne podrške medijske bojim se da će ovakvi naši susreti biti ograničenog dejstva. Jer ja znam koliko smo godinama radili i sa profesorkom i na fakultetu i kroz nevladin sektor i bez ozbiljne podrške medija nismo uspeli da dopremo do svih onih kojima je to potrebno. Odvajanje nove dimenzije pastoralnog savetovanja. Daću vam primer. U Ruandi činjenica da je Katolička crkva u pitanju, to sam čitao na internetu... postojao je tim sveštenika koji se bavili pastoralnim savetovanjem sa žrtvama genocida koji se desio u Ruandi. Ne smemo zaboraviti da je pastoralno savetovanje kao akademska disciplina uvek i samo okrenuta žrtvama, žrtvama porodičnog nasilja, žrtvama alkoholizma i ostalim žrtvama ali u slučaju tako nekih geografskih tačaka kao što je Ruanda pastoralni savetnici se bave, ozbiljno, sistematski se bave žrtvama genocida, rata i svega onoga što proizlazi. Dakle o tome treba razmišljati jer ovde su predstavnici verskih zajednica i oni znaju sa čim se na terenu susreću. Pod tri je... Dijalog može biti zaista uspešan kroz obrazovne institucije odnosno verske škole, odnosno teološke škole verskih zajednica i mislim to nije toliko komplikovano na nivou saveta fakulteta doneti neke pismene odluke o saradništvu i dijalogu između različitih teoloških škola. Mislim da kada govorimo o verskim zajednicama ne možemo govoriti bez njihovih teologija, a ta teologija se opet negde izučava. Jako mnogo mladih ljudi tu ima, pogotovo na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, Bogoslovskom fakultetu u Foči, Islamskoj zajednici, medresi, dakle ima versku školu, tu ima mnogi ljudi i bilo bi jako dobro da ti njihovi akademski lideri daju pozitivan primer kako se može doći u dijalog sa drugima i upoznati ih kroz taj dijalog. I četvrto. Ono što bih ja želeo iskreno da kažem kao pedagog koji je radio tri godine u školi. Govorim o deci između 10, 12 i 18 godina. Veoma je narušena svest odgovornosti kod

mladih. Ja sam pokušavao svašta kroz različite radionice, kroz različite programe, međutim malo toga sam postigao. Princip odgovornosti, princip svesti o odgovornosti, princip svesti onoga što se dešava nije dovoljno prisutan u školskom sistemu ja bih voleo da se iza ovog programa koji imate, iza ove ideje koja je izuzetna, izuzetna, postoji neki program koji bi mogao da se primeni da li u školskom sistemu, da li u vanškolskim sistemima ali svakako nešto što bi moglo da se primeni u okviru učeničkih kolektiva, kod mladih ljudi koji moraju da stvore svest o tome gde žive, skim žive, šta je bilo ono juče... Jer pogledajte samo kako nam izgledaju stadioni kako nam izgledaju mediji, puno mladih ljudi uopšte nema svest o tome šta se dešavalo ili ne želi ili odbija to da prihvati. Edukacija i mediji su ono na šta treba obratiti pažnju po mom skromnom mišljenju. Hvala vam.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Beuk. Izvolite Milane, vi ste se javili. Milan Sitarski.

Milan Sitarski: Prvo želim da se zahvalim gospodinu Pilselu na ovom prethodnom izlaganju pre svega zbog autentičnosti svedočenja kao jednog od aktera. Mislim da nema dragocenijih svedočenja od onih koji su zaista učestvovali u događajima i lično njima pogođeni. A i zbog toga što sve to što je rekao praktično daje i dodatni argument onome što sam predložio da bi svi trebalo da pometu pred svojim dvorištem kako ste vi gospodine Pilsel rekli. To je bila poenta one moje ideje da se sve zajednice recimo fokusiraju na isticanje zločina svojih formalnih pripadnika i na pozitivne primere sa one, takozvane druge strane. Kao što ste i vi gospodine Pilsel praktično uradili u svom ličnom, porodičnom okruženju. Znači ukazali ste da krivica ne zavisi niti nevinost i vinost ne zavisi od formalne pripadnosti jednoj ili drugoj strani. Kao i što ste podvukli, znači zahvalan sam što ste podvukli taj značaj prošlosti, konteksta, vremena u kome je sve to kuvano i zbog čega je ispravno to i je rabin pominjao. Dakle nismo ušli u neko vanredno, ratno, kako god stanje ex nihilo, znači nekog idealnog stanja. Očigledno su neki uzroci postojali. To je otprilike i moj osnovni motiv da ipak odlučuje vraćanje u prošlost, ne u smislu širenja mandata komisije na proučavanje, istraživanje sudbina onih koji su recimo žrtve ratnih zločina od pre 1991. Više bi bilo inicijativa da se zaista podvuče šta zaista jeste cilj REKOM-a. OK, 1991. - 2001. mada bi se i o tome možda moglo razgovarati, kad počinje, kad prestaje taj period oružanih sukoba na teritoriji ex Jugoslavije. Bojim se da postoji mogućnost da neka druga komisija, kao što smo od oca Romana Miza čuli da postoje slične inicijative koje se u komšiluku održavaju, a nismo ni znali da se u Ostragonu, u Mađarskoj nešto možda vrlo kompatibilno ovome dešava. Bojim se da postoji mogućnost da takve inicijative se recimo fokusiraju na te zločine i njihove aktere i žrtve od pre možda 50 ili 60 godina, a da bi se ova inicijativa ili neke druge fokusirale na one iz 90-tih ili 2000. godine. Bojim se da je to opet neko delovanje na paralelnim nivoima pa da će kroz godinu, dve, tri ova dobiti epitet levičarske, a ona desničarske komisije, pa će recimo te druge komisije možda da se pozivaju na neke rezolucije ili dokumenta Saveta Evrope, Evropskog parlamenta, posvećena osudi jednih zločina, a ova bi se onda oslanjala na neke druge političke dokumente. To podvlačim kao jedan od potencijalnih rizika. Ukoliko se samo jednom ideološkom potkom grupa zločina bude tretirala u okviru jedne komisije. Vi ste pominjali gospođu Kandić nestale osobe čija nerazrešena sudbina opterećuje njihove porodice, masovne grobnice uključujući i tajne grobnice, neidentifikovane posmrtno ostatke, logore koji su neregistrovani, nisu ni priznati kao logori koji su služili mučenju i uništenju ljudi, mislim da bi izostavljanje takvih istih logora, masovnih grobnica, nestalih osoba iz perioda pre 1991. godine ozbiljno doveo u sumnju objektivnost pristupa zločinima kao zločinima. Mislim da bi onda postojala mogućnost da neko pripiše ovoj inicijativi ideološka neka ograničenja. Što se tiče tog konsenzusa istoričara da je 1980. godina idealna za podvlačenje crte i početak posvećivanja zločina koji su tada nastali, ta argument da je to godina kada se desio tektonski lom u istoriji celog ovog prostora koji je svuda imao isti intenzitet koji je posledica smrti samo jednog čoveka, koliko god značajna bila, koliko god čovek bio značajan za istoriju ovih prostora... a recimo godine kao što su 1914, '18, '41, '44, '45, 48. takođe su godine događaja koji su nedvosmisleno imale skoro isti intenzitet na celom prostoru ovako definisanog

regiona kao što je ovaj sada. i još jedan argument ću samo reći i time završavam, više puta je pominjana zatvorenost granica i prostora za žrtve pojedinih zločina, a ne i za njihove počinioce. Bojim se da je baš takva situacija u vezi zločina 1944. na 1945. godinu. Možda bi gospodin Pilsel mogao da nam posvedoči o stanju duhova u tim krugovima koji su pripadali recimo onim poraženim iz 1944, '45. Godine. Ja sam imao prilike da upoznam mnoge takve ljude, to su krugovi u kojima se ideja osвете, zločina, retorzije, ona se petrifikuje, ona se okamenjuje. To je mislim jedan od najefikasnijih metoda da se obezbedi znači njihovo ostavljanje s one strane granice znači isključivanje ovih ili onih poraženih je jedan od najefikasnijih metoda da se u nekom sledećem ciklusu zločini repriziraju. Ne bih da izlazim sa konkretnim primerima ali zaista sam poznao ljude mog i bliskih godišta koji su iz takvih sredina, ruralnih, gde su preovladavale poražene snage iz '44, '45. Ja sam upoznao neposredno pre izbijanja ovih sukoba iz 1991. Ti ljudi su mene fascinirali time da je za njih zločin legitiman i da ga čekaju. Ja recimo govorim o trećoj generaciji od vremena kad su se ti zločini desili 44. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Sitarski. Ko želi sada da kaže nešto? Izvolite. Profesor Rade Božović. Zahvaljujem što ste došli ponovo posle obaveze koju ste obavili.

Rade Božović: Ja se izvinjavam što sam morao otići ali objasnio sam i u pismu koje sam poslao elektronskim putem da sam imao zakazano pre pet dana. Ja ću možda uneti jednu notu pesimizma čuvši zaista sjajna izlaganja mlađih kolega ili približno mojih godina. Znae, pesnik je jedan rekao, a on je i filozof i filolog. Mandeštajn, ruski pesnik je rekao „Krv je planetarna i solarna“. I ovom problemu mi je tako moramo prepoznati jer bojim se, svako drugačije prepoznavanje krvi može nas dovesti do ćorsokaka u koji sam ja doveden. Ja sam imao prilike da radim tu do skora, do pre godinu i po dve dana, skoro tri i po, četiri godine u Republici Srpskoj i moram da iznesem neke primere jer gospodin je izneo sjajne primere. Ja imam svoje doživljaje sa gospodinom Živkom Kustićem iz 90-tih godina u Sarajevu. Znae, pitao sam se uvek za sve ovo što se događalo, a verujete i noću sanjam po neki put čitave referate, izveštaje i tako dalje vrlo detaljno. Pitao sam se ako je to bilo 1945, tada sam ja imao sedam godina, 1944 sećam se oslobađanja Beograda i tako dalje... Ali izvinjavam se za ove digresije malo šire, i onda sam pitao, u Doboju sam imao sjajne kontakte sa pripadnicima islamske vere, naveče smo sedeli. Pitao sam jednog od prisutnih, a kako je bilo 45. godine? Jer mi taj prisutni punih usta, gotovo kako bih rekao, gotovo lirska pričao o svom služenju roka u Beogradu. On je pamtio još uvek ime svog komandira naravno, Srbin mu je bio komandir. Kažem „kako je bilo 45. godine?“ A atmosfera se u Doboju osećala, znači to je 2005. godina, 2006. kad sam imao taj razgovor, ne Boga mi 2007. ili 2008. Možda. Atmosfera se osećala u Doboju, znate u kom smislu. Kaže nije ovako bilo, bilo je bolje. Ali nije mogao da mi objasni kako bolje. E sad tu dolazimo kod ovoga. Sad sam ja razmišljao dok sam ovaj materijal dobio i pročitao, istina on je bio vrlo skroman, bilo bi dobro da smo dobili taj širi materijal preko neta, preko elektronske pošte ranije. Postavio sam sebi pitanje da li mi radimo dobro, da li je ovo dobro što mi radimo? Da li ovo može da izađe na dobro? Znae u jednom trenutku čini mi se ovo je košnica meda ali znate, ne može svako košnicu meda da otvori. Ili će ga izesti pčele ili trutovi neće da rade. Ili mi liči na zalogaonice znate, a u zalogaonici držimo novac, a bankari misle da je to mrtvi kapital. A mi ovde radimo nešto, možda je sve to mrtvi kapital. Ja vidim tu rešenje već ovde pominjano ali ću ga podržati. Dva sektora, civilni i pastoralni moraju promeniti govor. Imao sam prilike, kontakt pre četiri meseca sa jednim Dancem. Tražio je da se sa mnom sretne jer je negde na internetu čitao moja razmišljanja o hidžaba. Sticajem prilika sam imao kod sebe glasilo manastira Krka, jedno vrlo, vrlo umereno, gotovo čedno glasilo, a imao sam i jedno glasilo odavde, sa naših prostora. Isekao sam čoveku, evo pročitajte. Ovo je ista zemlja, isti ljudi bez obzira na sve postojeće razlike i sve što se dogodilo, a nije se baš događalo samo 90-tih godina. Evo sad mi pada na pamet. 1973. godine u Londonu ja sam imao prilike u životu da se sretnem sa nekim akterima koji su 90-tih postali aktivni. U Londonu se sretnem sa istoričarem. Upoznamo se, on kaže jeste li vi Crnogorac,

po prezimenu. Ne, kažem, ja sam Jugosloven. Održao mi je lekciju. To je bilo 1973. godine, je li. Dakle problem je star i to je neko dobro rekao, ja se izvinjavam, da ne pominjem imena, da ne gubimo... Sećam se jedne knjige iz 1980. godine, ne više naslova ali jedne sjajne rečenice francuskog filozofa Žirara. Kaže „treba prekinuti lanac osveta“. A ovo što se zbiva kod nas zaista jeste tako. Ja znam mog poznanika, pokojni je, četrdeset mu je u Kodrunu otišlo u onom ratu. Kad je izbilo, odmah je otrčao. Ja ga razumem ali strašno je bilo. Strašno je i on završio. Dakle moramo pogledati neke stvari, mnogo su kompleksne. Mnogo jednostavnije po meni jeste da se okrenemo pomirenju. Da se okrenemo jednom zdravom dijalogu, da sprečimo one koji i dalje žive na mržnji, žive na osveti, a takvih ima, mi znamo. I znate odmah mi dolazi druga sumnja. Francuski filozof Levinas... znate kad je reč o oprostaju vi ste odlično rekli, treba zaborav za oprostaj ali mislim da zaborav nije dobar. Zaborav je nešto što briše istorijske distance, istorijsku dimenziju, a čovek ne može da živi da prostite na grani da prethodno nije bio na drvetu. Jedino ako se vratimo u istoriju kako tvrde neki da je živeo na grani, pa sišao na zemlju. Levinas kaže da nije moguće, i tu se postavlja našeg delovanja, da nije moguć kolektivni oprostaj, samo je moguć individualni. I znači tu moramo jednu dozu rezervnosti uspostaviti da bi sve ovo što mi radimo i budemo radili ili se okupljamo, ličilo na jedan racionalni kraj. I tu se postavlja pitanje koje sam kroz zalagaonicu kao metaforu pomenuo, pretpostavljam ipak da ste se dosetili, konačno pitanje da razrešimo. U kojoj meri ovaj naš rad treba u ovoj sredini koja, ne treba je glorifikovati, ali ne treba ni potcenjivati, nije ni strašno zaostala ali je daleko od sredine koja može racionalno da razmišlja o stvarima nestrastveno, jeli...U kojoj meri treba da bude sve ovo javno, da se tu odrede dobre, trezvene granice kako naš rad ne bi izazvao i nove dileme ali da ne kažem i neku težu reč. Jer ovde je lako raspaliti žar ispod pepela, vrlo je lako, a naročito je lako kada je reč o stvarima koje nisu dobre. Eto, hvala. Evo, izvinite, samo još jednu dopunu. Kakva je situacija... nemojte mi zameriti, ja ne pripadam, mada neki tvrde da sam vernik, ne mogu da kažem da sam ateista. Nadam se da niko se neće uvrediti ali govori nešto o tome. Radio sam isto jedno dve, tri godine u Pazaru. Najčešće su me vozili taksisti islamske vere i naravno u Pazaru je situacija kakva jeste, javno se teško govori o pravim stvarima ali u četiri oka će vam reći vrlo iskreno mnoge stvari. Meni šofer kaže, sve ovo su kaže zakuvani hodže i sveštenici. Znači ko je zakuvao trebalo bi otprilike po meni i da kusa. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Božoviću. da li još neko želi nešto da kaže? Izvolite gospodine Miz.

Roman Miz: U prvom redu ja sam mislio na jedan alegorijski zaborav, ne doslovno u svakom smislu doslovno, ostaje zapisano pa kad smo pismeni, uvijek ćemo moći pročitati. Ali ponoviću, i ja sam malo ekumenski djelatni radnik. Itekako bi mi bili sretni, i pravoslavci i katolici da se desetvekovni period vremena stavi u zaborav. Itekako bismo bili sretni i da počnemo sve od danas. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala gospodine Miz. Pre nego što prepustim Nataši da zaključi ovaj skup i da se zahvali, dozvolite da vam kažem nekoliko rečenica kao onaj ko je pripremao ovo. Gospodin Fajfer je spomenuo strah i moram da kažem da sam se ja prilično iznenadila, gotovo uplašila kada sam počela da kontaktiram sa predstavnicima verskih zajednica, ja sam ga prepoznala bukvalno kod svake verske zajednice uključujući i Srpkku pravoslavnu crkvu, znači većinsku. Ja se iskreno nadam pa ovo što je ovde danas rečeno doživljam kao izuzetno konstruktivno, izuzetno kvalitetno i što zapravo obećava jednu lepu saradnju, lepo partnerstvo, nadam se da će ovo biti kraj toga straha i da ćemo sada ovim pitanjima prošlosti moći sa mnogo više slobode da pristupamo, a sloboda naravno uvek doprinosi kreativnosti. Još samo jeno pitanje. Smem li da zaključim da su predstavnici svih verskih zajednica koj isu danas ovde prisutni dali podršku osnivanju regionalne komisije? Hvala lepo.

Nataša Kandić: U ime Koalicije za REKOM ja hoću da vam se zahvalim za vrlo aktivno učešće u ovoj završnoj raspravi, hoću posebno da se zahvalim gospođi Ajzenhol na fantastičnom predlogu molitvenog okupljanja za žrtve zato što mislim da je stvarno predlog koji može da podstakne žrtve da se osećaju bolje i da ova poruka 'činjenice o svim žrtvama' zapravo dobije nastavak i zalaganjem za organizovanjem molitvi. Mislim da će to njima jako puno da znači tako da vas molim da imate u vidu da ćemo mi preneti ovaj predlog svim članovima Koalicije za REKOM. Ja se zahvaljujem gospodinu Leblu na veoma konkretnim pitanjima i razjašnjenjima, a posebno gospodinu Kopiloviću na povezivanju činjenica i procesa pomirenja, što je meni otvorilo novi pogled, mnogo hvala na tome. Dragi Pilselu na fantastičnom, neposrednom i ličnom svedočenju, koje nas je ponovo uverilo koliko je zapravo važno neposredno svedočenje. Gospodinu Asielu na ukazivanju kakva javna svedočenja žrtava treba da budu i da okvir ne treba da bude usredsređen samo na početak stradanja nego treba da vidimo žrtvu na potpuniji način i pre tog stradanja. I svakome od vas na zbilja ličnom doprinosu da ovaj skup bude ovakav, sa puno razmišljanja i puno podrške. Gospodinu Vukašinu posebno hvala na njegovoj ličnoj podršci, o tome ćemo posebno voditi računa i pozivati vas i na druge skupove. Svima hvala puno i mi vas sada pozivamo na ručak, izvinjavam se, to će Milanka da kaže, a ja u ime Koalicije za REKOM ovde, posebno koalicije u Srbiji, zahvaljujemo Milanki Šaponji Hadžić koja je ovaj skup pripremila, pripremala vrlo pažljivo i bila sasvim sigurna da će uspeti. Hvala.

Milanka Šaponja Hadžić: Hvala na lepim rečima. Meni preostaje da kažem iako gospodin Tucić nije ovde, iskreno se nadam i želim kao i vi da prebrodi ove zdravstvene teškoće, da mu dugujemo veliku zahvalnost. Uložio je mnogo truda, mnogo nam pomogao, ukazivao na ljude koji se bave ovom problematikom tako da zaista mu mnogo hvala. Gospodinu Milanu Sitarskom takođe hvala na pomoći, bila je dragocena. Vas još jednom molim, dobili ste u međuvremenu pristupnice da ih ako želite potpišete i predate našim saradnicima ovde. I na kraju da vas pozovem na ručak za koji treba da siđemo u prizemlje, ko želi liftom brže će biti i ko može, može pešice. To je na samom ulazu, pa malo dalje, tamo će biti devojka koja će nas sačekati. Oni koji žele da jedu posno ima mogućnosti za to samo je potrebno da izraze želju. Hvala lepo i do sledećeg susreta.

